

Geliş Tarihi : 14.07.2016
Kabul Tarihi: 14.12.2016

Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XVI/33 (2016-Güz/Autumn), ss. 25-60.

OSMANLI DEVLETİ'NİN SON ZAMANLARINDA ÇOCUK DİLENCİLER SORUNU*

Cihan ÖZGÜN**

Öz

XIX. yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğu'nun kent ve toplum yapısında son derece kapsamlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir dönem özelliğini taşımaktadır. Bu dönemde devlet yönetimindeki kesim, devletin ve toplumun artık kendini yenilemek zorunda olduğunu kavramış, bu dönüşümün gerçekleşmesi için çabalamıştır. Bu çalışmada, çocuk dilencilerin modernleşme sürecinde Osmanlılar için ne kadar ciddi bir toplumsal sorunu ifade ettiği ortaya konulacaktır. Başta toplumsal suistimallerin yaşanmamasına, çocuk dilencilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve topluma kazandırılmasına ilişkin çabalar olmak üzere bu sorunla mücadele için gerçekleştirilen planlı ve kararlı uygulamalara dikkat çekilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kent, Toplum, Çocuk, Dilencilik.

THE PROBLEM OF CHILD BEGGARS IN THE LAST PERIOD OF THE OTTOMAN EMPIRE

Abstract

The XIXth century was a period of drastic changes and transformations for structure urban and society of the Ottoman Empire. During this era, the political *élite* understood that the state and society needed to modernize itself and they tried for it. In this study, child beggars in the modernization process will reveal how they expresses a serious social problem for the Ottomans. The measures taken by the Ottoman administration to prevent social abuses related to beggars and to face the needs of child beggars and to reintegrate them into the society will be studied as well.

Keywords: Ottoman, Urban, Society, Child, Begging.

* Bu çalışma 2009 tarihinde Balıkesir Necati Bey Eğitim Fakültesinde gerçekleşen Dersaadet' te Dilencilik başlıklı konferans konuşmasının ve 2015 tarihinde Şehir ve Çocuk Sempozyumu kapsamında neşredilen Osmanlı Dünyasında Çocuk Dilenciler başlıklı kısa bildiri metninin gözden geçirilmiş, yeniden düzenlenmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı.
(cihan.ozgun.ege@gmail.com).

Giriş

“Kavramların Algısı”

Dilenmek, bir kişiden, maddi yardım talebinde bulunma, kamusal alanda tek taraflı bağış için yalvarma, karşılıksız sadaka ya da hediye veya mal talep etme etkinliğini ifade eden bir kavramdır¹. Dilenci, Türkiye Türkçesi ağızlarının söz varlığına ilişkin zengin içeriğiyle sayıca fazla şekilde ifade edilebilir. *Deşirici, döşürücü, isteci, isdedi, kazancı, sayılıcı, aptal, cort, coylancı, dedeci, elekçi, harkgullakçı* terimleri zengin Türkçenin dilenci için karşılık gelen kelimeleri arasındadır². Kamus-ı Türkî’de dilenci “*avuç açıp rastgelenden akçe vesaire isteyen fakir ve muhtaç âdem, sâil*” şeklinde tanımlanır. Şemseddin Sami bu tanımlamayı “(...) *her şeyi istemekten utanmayan arsız ve tamahkâr (...)*” ifadesiyle farklı bir boyuta taşır. Kamus-i Türkî’nin yazıldığı dönemde dilenciye bakış açısını yansıtan bu açıklama son derece manidardır. Şemseddin Sami dilencilik kavramını açıklarken “...*akıbet dilencilik etmeye mecbur oldu*” şeklindeki ifadeyi de kullanmayı tercih eder. O’nun dilencilik konusundaki tanımlamalarından en dikkat çekeni hiç kuşkusuz bu durumun sosyal bir sorun olduğuna işaret ettiği “*dilenmek*” sözcüğünü açıklarken ortaya çıkar. Bu kavramı tanımlarken “... *Öksüz çocuk sokaklarda dilenmeye mecbur oldu*” şeklinde verdiği örnek ya da “...*dilenircesine istemek*” şeklindeki açıklamaları dilencilik sorununun boyutlarının tespitine ilişkin belirgin ipuçları sunmaktadır. Benzer yaklaşımını “*teseül*” sözcüğünün anlamını verirken de sürdüren Şemseddin Sami bu sözcüğü tanımlarken “...*teseül edecek derecede zarurete duçar olmuştur...*” der³. Bu nedenle Osmanlı dünyasında dilencilerin tanımlanmasında kullanılan “*utanmaz*”, “*ısrarcı*”, “*rol yapmak*”, “*tembellik*” gibi eleştiri içerikli ifadelerin yanı sıra “*yoksulluk*”, “*muhtaçlık*”, “*acizlik*” gibi toplum vicdanına dokunan ifadelerin de bir anda önem kazandığı görülür. Dilenci “*dilenerek geçinir, geçimini dilenerek sağlar, yoksulluktan sürekli yakını ve bir şeyi ısrarla ve arsızca ister*”. Dilencilerin kimi zaman rol yaparak ve çalışmadan, el açarak kazanç sağlamalarının geri planında “*dinsel tutum ve yorumların, geleneksel dayanışma kalıplarının*” olması dilenci kavramını sözlükteki anlamından çok daha öteye taşır⁴. Bu yüzden Osmanlı

1 Aşlıcan Kalfa Topates, *Dilenciler- Türkiye’de Yoksulluk ve Dilenme Kültürü*, İstanbul, 2015, s. 27.

2 Serkan Şen, “Derleme Sözlüğüne Göre Türkiye Türkçesi Ağızlarında Meslek İcrası Adları”, *TÜBAR*, XXV- Bahar, 2009, s. 180.

3 Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türki*, İkdam Matb., Dersaadet, H. 1318 [M. 1901] , s. 402 ve 644.

4 Suvat Parin, “Dilencilik Yoksulluk İlişkisi”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 20. Sayı, 2010/ 1, s. 25 - 26; Toplum merhametini istismar etmek konusunda en çirkin yöntemin *taklit yapmak* olduğunu, Osmanlı devletinin son yüzyılı içinde İstanbul’a gelerek gözlemlerde bulunan batılı seyyahların eserlerinden tespit etmek mümkündür. Özellikle Hristiyan ve Yahudilere “Allah” diyerek avuç açıp para toplayan “*melunlar*”, cami avlularında karlılarıyla birlikte ilahiler söyleyip dilencilik yapanlar “*sağlıklı olmalarına rağmen dilenen hunzırlar, kör ya da kötürüm taklidi yapan köpekler, unsuz evin hamurunu alan ısrarcı ve becerikli dilenciler, kaldırımında ölü gibi yatıp iki gündür aç kalmış gibi davrananlar*” rahatsız edici bulunuyordu. Ebru Boyar-Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*, Çev. Serpil Çağlayan, İş Bankası yay., İstanbul, 2014, s. 152.

resmi algısında dilencililiğin sınırları çok açık bir şekilde belirlenmiştir. Resmi algı toplumsal algıdan farklı olarak, “çalışmaya gücü yetmeyen ya da yetmeyecek kadar özürüllük durumları olanları” dilenci olarak kabul eder. Hâlbuki toplum için dilencinin “aceze” yani “muhtaç” olması ona yardım etmek için yeterli bir sebep olarak görülebilir. Devlet yöneticilerinin ve toplumsal algının dilencililiğe yönelik ortak yaklaşımı içinde sosyal ve kültürel boyutu itibarıyla onların “esâfil-i nâs” yani halkın en aşağı, en baya takımı, zümresi ya da “dermandegân” yani biçare, düşkün, zavallı olmaları da yer alır⁵. Bu kavramlar onların toplumsal dışlanışına da işaret etmesi açısından hayli dikkate değer kavramlardır. Üstelik bu algı ve bakış açıları geçen zaman ve değişen toplum düzenine rağmen Osmanlı’dan Cumhuriyet’e paralelize bir süreğenlik göstermektedir. Osmanlı toplumunda çoğu zaman utanmayan, ısrar eden, rol yapan, çaresiz, zavallı ve hatta şeref yoksunu⁶ olarak nitelenen dilencinin, günümüz Türkiye’inde genel olarak çıkarıcı, sahtekâr, tembel, yüzüstü, beleşçi olarak benzer tanımlamalarla tarif edildiği anlaşılmaktadır⁷.

1. Devlet ve Toplum Kaygısı: “Çocuk Dilenciler”

Toplum vicdanının istismar edilmesinde dilencilerin kullanıldığı ve hatta bunun sektörel bir fırsatçılığın kapısını da araladığını söylemek mümkündür. Osmanlı devletinde asırlar boyunca kölelerin satın alınarak dilencilik yaptırılması ya da esir olduklarını söyleyerek özgürlüklerini satın almak için para toplayan yani dilenen kölelerin varlığı da bu can sıkıcı gerçeğin birer parçasıdır⁸. XVI. yüzyıl İstanbul esir pazarlarında çoğu Arabistan’dan getirilen kör, topal, kambur, sarsak, veremli, cüzamlı köle ve cariyeler için yüksek bir piyasa söz konusudur. Bir başka ifadeyle Arap yarımadasından İstanbul’a ihraç edilen özürüllü köleler aslında çok kazançlı bir meslek haline gelen dilencilik için insan kaynağıdır⁹. Dilencilerin toplum merhametinin sömürülmesinde sadece

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA şeklinde gösterilecektir). BOA., İ. KAN. 5 / 1327/R-1, 19 R 1327 (10. 05. 1909).₂

6 Mustafa Keskin, “Mehmet Akif Ersoy’a Göre Doğunun Geri Kalmışlığının, Batının Gelişmişliğinin Eğitim- Öğretim İle İlişkisi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 18, 2005/ 1, s. 3.

7 İsmail Coşkun- Alev Erkilet, “Kapıya Geleni Geri Çevirmeme: İstanbul Esnafının Dilencilik Olgusuna Bakış Açısı”, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 20. Sayı, 2010/ 1, 1- 21, s.8.

8 Ebru Boyar- Kate Fleet, *a.g.e.*, s. 152.

9 Söz konusu yüzyılın ortalarına ait bir hüküm konu hakkında hayli ilginç bir tablo çizmektedir. “...Arap taifesinden ve gayriden bazı kimesneler her vechle sağ olup ibramı galiz [can sıkıcı bir şekilde] ve cerrî sakil eylemekle [ısrarla para isteyerek] ehl-i ırz olanları rencide edüp ve bazı ama cariye ve kul alup esvak [çarşı-pazar] ve mahallatta dilendirip ve bazı kimesnenin boynuna zincir takıp medyun ve mahpustur deyu mahallat ve esvaki gezdirip bölük bölük yollarda ve halkı cer edip ve bazı cerrar dahi bir hastayı yanına alıp anı bahane edip esvaka çıkıp halkı cer edip enva-ı gızetler [kabalıklar] edip müzayaka [sıkıntı] vermekte [iseler] onun gibiler şehirden sürülüp men oluna(...)”. Bu ve benzeri yasaklara Osmanlı tarihinde sıkça rastlanır ve bu yasaklar Osmanlı kanunnamelerine de yansır. “Tarihte İstanbul Dilencileri”, *Tarih Hazinesi*, İstanbul, 7, 1951, s. 354- 355; “Bir Vesika-yı Kadime (11 Muharrem 976)”, *Tarih-i Osmani Encümeni*, cüz: 8, İstanbul, 1 Haziran 1327, s. 514.

onların satın alınarak değil kimi zaman da kaçırılarak araçsallaştırılması ise hoş olmayan bir başka detaydır. Kaçırılarak alıkonulan çocukların da bazen göz, el, kol, ayak, bacak gibi uzuvlarının sakat edildikten sonra dilencilik yoluna sevk edildiklerine ilişkin örneklere de sıkça rastlanır¹⁰.

Daha çok göz, kol ve bacakları olmak üzere doğuştan ya da sonradan oluşan özürlülük durumlarını ve ayrıca sakatlıklarını kullanmanın toplum merhametini istismar etmek konusunda en etkili yöntem olduğunu söylemek mümkündür¹¹. Üstelik bu özürlülük durumunun kullanılmasının, toplumdaki “kaderci anlayışı” da suistimal ettiği söylenebilir. Osmanlı devletinin 1736 yılında İstanbul’daki dilencilerin sayı ve durumlarına ilişkin hazırladığı bir defter bu konuya ilişkin hayli zengin ipuçlarıyla doludur. İstanbul ve Galata’da mevcut bulunan çok sayıda dilenci “ama, topal, çolak, sağır” olarak kaydedilmiştir. Bunlar arasında “alil” yani hasta olanlar da vardır. Ayrıca söz konusu defterde çalışamayacak kadar yaşlı oldukları anlaşılan çok sayıda dilenciye de işaret edildiğini belirtmek gerekir. Kimsesiz yani bakes olmak ya da öksüz olmak gibi nedenleri kullanarak dilenenlere de rastlamak mümkündür¹².

İnsan ticaretinin çeşitleri arasında en yaygın olanının kadın ticareti olduğu bilinir ve üstelik bunun başlıca sebebinin sadece fuhuş yaptırmak olarak algılandığı da bir gerçektir. Ancak bu sebepler arasında dilendirmenin ve hatta hamile bıraktırmının da olabileceği göz ardı edilmemelidir¹³. Osmanlı dünyasında karnında henüz doğmamış bebeğiyle dilenen kadınların varlığı da merhamet ticaretinin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. 1763 yılında Edirne’den İstanbul’a gelen ve Hocapaşa semtinde yaşayan bir kadın hem sağırdı ve hem de “karnında encik” ile dileniyordu¹⁴. Bu açıdan değerlendirildiğinde Osmanlı toplumunda kadınların özellikle küçük yaşta ve çoğu örnekte rast gelindiği şekliyle yeni doğmuş ve hatta henüz doğmamış bebekleri kullanarak dilencilik yaptıkları ya da yaptırıldıkları gerçeği de ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle doğuştan ya da sonradan oluşan özürlülük durumları, yaşlılık ya da hastalıklarını öne sürerek dilenenlere, çocuğu da bir istismar aracı olarak kullananlar eklenebilir.

Dilencilik, yoksulluk, muhtaçlık kavramlarına çocuk sözcüğü de eklenirse kişi ya da toplumsal merhamet duyguları daha da artar. O yüzden çocuk gerek Avrupa ve gerekse Osmanlı dünyasında dilencilerin en başat

10 Reşat Ekrem Koçu, “Çocuk Hırsızları Yahudiler Vakası ve Çocuk Hırsızları, Çocuk Hırsızlığı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, 1966, 4081- 4082.

11 Süheyl Ünver, “XIX. Asırda İstanbul’da Malûl Dilenciler ve Ressam Preziosi”, *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 12, İstanbul, 1936, ss. 597- 603.

12 BOA. BEL., 152/ 7597, 24 Safer 1149 (4 Temmuz 1736).

13 Emine Dingaç, “Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları”, *History Studies*, C. 2/1 2010, s.18-19; Dilencilikte mağdur ve muhtaç kadın algısı, toplum merhametinin suistimal edilmesinde kullanılan öncelikli bir araç olmuştur. Dahası Osmanlı dünyasında kadın kılığına giren erkek dilencilerin varlığı söz konusu bu suistimalin şaşırtıcı bir başka boyutunu göz önüne serer. Geniş bilgi için lütfen bkz. Aslıcan Kalfa Topateş, a.g.e., s. 73.

14 BOA. BEL., 152/ 7597, 24 Safer 1149 (4 Temmuz 1736).

merhamet sınaama aracı olarak değerlendirilebilir. Ortaçağ Avrupası'nda dilenen kesimin yalnızca acıma duygusunu uyandırmak için çocuk yaptıkları gerçeği bile konunun vahametini ortaya koyacak kadar acıdır¹⁵. XVIII. yüzyılın ortalarında düzenlenen resmi bir kayıt, çocuğun toplum vicdanının suistimal edilmesinde ne kadar önemli bir araç olduğunu çok da ayrıntıya girmeden ortaya koyan örneklerle doludur. Bu örnekler arasında Sakız'dan gelerek İstanbul'da yaşamaya başlayan ve Galata'da dilenen Makroti'nin dilenirken sağır olan Yorgi ve Nikola isimli oğullarını yanında bulundurması ya da Topal Yorgi'nin İstanbul'da zevcesi ve üç yaşındaki oğlu ile dilenmesi, çocukların dilencilik eylemine ortak kılınarak suistimal edildiğine işaret etmesi açısından dikkat çekici örnekler arasında sayılabilir¹⁶. Ya da *Fransız asıllı olan ve topal olması nedeniyle dilenen Piyer de 1902 yılında İstanbul Galata civarında dilencilik yaparken bu türden fiziki rahatsızlığını kullanmaktadır. Üstelik yanına aldığı çocukla dilenirken merhamet sömürüsünü daha da garanti altına almayı düşünmüş olmalıdır*¹⁷.

XIX. yüzyılın hemen başlarında yaşadıkları yerlerde ortaya çıkan kıtlık sorunu nedeniyle, seksener, yüzer kişilik kafiler şeklinde Kalas'a yani Romanya'nın doğusunda yer alan Boğdan'daki İbrail şehrine gelen Nemçeliler'in (Avusturyalıların) hayatta kalmak için çocuklarını dilendirmeleri, söz konusu istismar aracının ne kadar etkili olduğuna da işaret etmesi açısından bir başka örnektir. 1815 yılının soğuk bir kış ayında "*Nemçeliler kebir sefinelerle iyel ve evlatları ve beşikte sabileriyle seksener ve yüzerden mütecaviz Nemçe karyesi reayaları Kalas canibine peyder pey gelmekte ve çakerleri (kul, köle, cariyeye) İbrail'de iken müşahede ve bazı çocukları uğradıkları mahallerde saile eylemektedirler*". Bu beklenmedik dilenci topluluğunun Ada-i Kebir çevresinde de kayıklarda görünmesi Osmanlı devletini hemen harekete geçirir. Söz konusu durum üzerine İrşova kasabasındaki Nemçe zabitiyle yapılan yazışmalar, devletin çocukların dilendirilmesiyle halkta uyanan merhamet duygularının istismar edilmesinden duyduğu rahatsızlığı ortaya koyan ifadeler içerir¹⁸.

Devlet sadece "*İstanbul'un ne kadar sakatı, düşkününü, hastalıklısı varsa yaz kış demeden üzerlerine eski elbiseler giyerek, yarı çıplak bir halde*" dilenenleri sorun olarak görmez, ayrıca bu sorunun bir parçası olarak çocukların istismar edilmesine de tepki gösterir¹⁹. Toplum kadar resmi ilgi de "*halkın şefkatini celbe medar eylemek*" üzere çocukların kullanıldığının pekâlâ farkındadır ve bu farkındalıktan kaynaklanan kızgınlığını kimi resmi yazışmalarında sert bir dille vurgular. Dahası soğuk kış aylarında halkın ilgisini çekmek için İstanbul'da

15 Norman Davies, *Avrupa Tarihi- Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması*, (Çev. Burcu Çıgman vd.), İmge kitapevi, İstanbul, 2006, s. 579.

16 BOA. BEL., 152/ 7597, 24 Safer 1149 (4 Temmuz 1736).

17 Ayşe Özdemir Kızılkıran, "Arşiv Belgelerine Göre II. Abdülhamit Döneminde Dilencilik Yapan Yabancılar ve Yurtdışına Dilencilik İçin Giden Osmanlı Vatandaşları", *Bir Kent Sorunu Dilencilik- Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, s.102.

18 BOA., HAT. 130/ 5371, 29 Z 1230 (2 Aralık 1815).

19 Ebru Boyar- Kate Fleet, a.g.e., s. 154.

dilenen bazı kadınların ufak ufak çoğu bir yaşında ve yedi sekiz aylık çocuklarını sokaklarda çamurlar içinde tutan ebeveynleri öfke dolu bir dille uyarmaktan geri kalmaz²⁰. Devletin bu karşı çıkışlarına rağmen bu istismar devam eder, bu haliyle çocukların dilendirilmesinin ailelerin geçimini sağlayacak türden büyük kazançlar ifade ettiği anlaşılmaktadır. Anadolu ve Rumeli'deki bazı fukara ailelerin, sokaklarda ve çarşılarında çocuklarını dilendirmek için memleketlerini terk ederek İstanbul'a geldiğine ilişkin çok sayıda örnek de söz konusudur. Bu tür durumlarla sıkça karşılaşan Osmanlı devlet yönetimi "...fukara ve muhtâcîn aileleriyle kendi kendisini idareden aciz olan ma'lûlîn (sakatların) memleketlerinden çıkarılmamalarına..." ve özellikle "...bu gibi eşhasın kemal-i sefalet ve ihtiyar ise memleketlerinde bırakılması" için büyük gayretler sarf eder²¹.

Halkın merhametinin istismar edilmesinde çocukların ve özellikle bu çocukların cinsiyet durumlarının da göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğunu düşünmek mümkündür. XVIII. yüzyılın ortalarında İstanbul'da dilenen kadın ve kız çocuklarının sayıca fazla olması bu tespiti daha da belirginleştirmektedir. İstanbul Galata'da sağır Maria'nın dilencilik yaparken sadece özürlülük durumunu kullanmadığını aynı zamanda henüz çok küçük yaşta olduğu anlaşılan kız çocuğunu da dilencilik eylemine dâhil ettiği anlaşılmaktadır²². Dilencilik yapması için sokağa bırakılan bir kız çocuğunun başına gelenler söz konusu çocuk dilenci sorunundaki cinsiyet olgusu hakkında bir başka örnek kabul edilebilir. Sokaklarda dilenerek dolanan küçük bir kız çocuğu devlet korumasına alınmış ve Darülacezeye teslim edilmiş, bu kız çocuğunu dilencilğe alıştırmak isteyen Hacı Ömer adlı kişi ise Darülaceze'ye gelerek çocuğu geri almak istemiştir. Döneme ait resmi belgeler bu şahsın kim olduğu hakkında suskun ve ayrıntı vermekten uzaktır ancak Hacı Ömer adlı kişinin bu kızın birinci dereceden yakını ya da günümüzdeki sosyal yardım modeline benzer şekliyle bir koruyucu aile üyesi olduğunu anlamak zor değildir. Hacı Ömer adlı kişinin kız çocuğunu geri almak istemesiyle Darülaceze yönetimi konuyu ayrıntısıyla araştırma gereği duyarak İstanbul Polis Müdürlüğüne bildirir ve uyanan şüpheler üzerine söz konusu kişi hakkında serseri nizamnamesi gereğince soruşturma başlatılır²³. Devletin bu kız çocuğunu Hacı Ömer adlı şahsa geri vermek istemesindeki tavrı belki tartışılabilir.

20 BOA. A.MKT.MHM., 105/ 65, 21 Ca 1273, 17 Ocak 1857.

21 BOA. DH.MKT. 1574/ 87, 11 R 1306, 15 Aralık 1888.

22 BOA. BEL., 152/ 7597, 24 Safer 1149 (4 Temmuz 1736).

23 BOA. DH.MKT., 2672/ 32, 07 Za 1326, 1 Aralık 1908; Kimsesiz ya da ailesinin fakir olması nedeniyle bakıma muhtaç çocukların iyi ailelerin yanına verilerek büyütülmesi durumu, günümüzdeki ifadesiyle koruyucu aile modeline hayli uygun bir yaklaşımdır ve bu Osmanlı devletinin hayli dikkat ettiği bir politikadır. Bu türden bir örnek Bursa'da Hüseyin'in küçük kızı Fatma'nın durumuna ilişkin olarak 1561'de sicillere geçmiştir. Fatma isimli küçük kız çocuğunun babası taşraya gitmiş, büyük annesi Servi Kadın dilencilğe başlamıştır. Osmanlı mahallesindeki ahlak odaklı oto-kontrol sistemi bu olay üzerine işlemiş, mahalle ahalisinin "bu küçük kız, bu dilenci kadının yanında kalırsa harap olur" diye mahkemeye haber vermesinin ardından, küçük kız mahkeme tarafından büyükannesinin elinden alınıp maddi durumu daha iyi olduğu anlaşılan Ayşe hatuna verilmiştir. Ömer Düzbakar, "Osmanlı Devletinin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı 1/ 5, Bahar, 2008, s. 296.

Sokağa dilenmek üzere bırakılan ve ardından devlet güvencesine alındıktan kısa bir süre Hacı Ömer adlı kişiye tekrar teslim edilmek istenmesinden hareketle, devletin aile konusuna olan yaklaşımını ortaya koyacak bir önermeye ulaşmak da mümkündür. Devlet çocuğun anne babası olan bir ailede büyümesini esas alan anlayışı önceler. Ailenin geçimi için sokaklarda çalıştırılan bu küçük kız çocuğunun terk edilmediği, sokakta bulunarak Darülacezeye getirildiği gerçeği önemli bir ayrıntıdır. Bu yüzden Hacı Ömer isimli şahıs küçük kız çocuğunun kendisine geri verilmesini talep etmiştir. Kaldı ki devletin öncelediği anlayış yani aile birliğine verdiği önemi sadece bu örnekle sınırlı tutmak yanlış olur, buna ilişkin başka sayısız kayıt da söz konusudur. Osmanlı devleti aile birliğinin korunması, yoksul ailelerin çocuklarını terk etmesini ya da onları sokaklarda çalıştırmalarını önlemek için dul çocuklu kadınlara, çok sayıda çocuğu olup onları bakamayacak kadar fakir olan anne ya da aileye, dini ne olursa olsun maddi yardımlarda bulunarak gözetmiştir. Özellikle kimsesiz ve terk edilen çocukların birinin yanına verilerek söz konusu bu aile birliğini ve özellikle de aile içindeki kültürel süreğenliği sağlamaya çalışması devletin temel politikası olarak belirir²⁴.

Çocukların aile içinde büyümesi ve üstelik kadın ya da kız çocuklarının sokaklarda dilenmelerine engel olunmak istenmesinde devletin gözettiği bir başka önceliğin ahlakın korunması olduğu açıktır. Osmanlı dünyasında çocukların dilenmesinin ahlaki erozyona kapı araladığı düşüncesi de söz konusudur. Üstelik bunlar genç dilenci kızlar ise gayrimeşru faaliyetlerini sergilemek için dilencilik yaptıklarına ilişkin bir şüphe de vardır²⁵. Osmanlı seçkini bu durumu sosyal ve ahlaki bir sorun olarak algılar, dilencileri başka bireylerin emeklerini istismar etmek, tembellik ve halkı rahatsız etmekle suçlamasının yanı sıra bu türden şüpheleri de kamuoyuyla sıkça paylaşmışlardır. Osmanlı aydınları, genç kızların dilencilığe genellikle başka gayrimeşru uğraşlarını gizlemek için başvurduklarını, sokaklarda kibrit vs. satan ya da dilenen çocukların Osmanlı gençliğine ahlaken kötü örnek oluşturduklarını iddia etmişler, kamuoyundaki dilencilik algısını hatırı sayılır şekilde etkilemişlerdir²⁶. Özellikle devletin gayrimeşru doğan çocukları sahiplenmesinden, bu türden çocukların bakımını üstlenecek ailelere hazineinden maaş ödenmesine kadar bir dizi önlemleri almak konusundaki gayreti söz konusu toplum ahlakını korumak kaygısından kaynaklanmaktadır²⁷.

24 İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2009, s. 154- 155; Beyoğlu'nda Marit'in umumhanesinin kapısına soğuk bir kış günü terk edilen Yanni isimli yeni doğan bebeğin mensubu olduğu Panaiya Kilisesine teslim edilmesi de bu anlayış içinde değerlendirilmelidir. *BOA., ZB., 372/ 171*, 25 Aralık 1321 (1904).

25 Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğunda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, a.g.e.*, s. 24- 25.

26 Sacit Kutlu, *Didar-ı Hürriyet- Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908- 1913*, İstanbul, 2004, s. 58.

27 Bu maaşların çocuk erkekse iş sahibi oluncaya kadar, kız ise evleninceye kadar kesilmediği de bilinmektedir. Mehmet Genç, "Osmanlı Dünyasında Dilencilik", *Bir Kent Sorunu Dilencilik- Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, s. 13.

Devletin, çocukların dilendirilmesi konusunda bir başka kaygısı da güvenlik sorununa ilişkindir. Devlet kimi zaman dilencinin yoksul ve mecbur kaldığı için dilendiğini kabul eder ancak sorunu başıboş gezerek halkın huzurunu kaçırdığı²⁸ ve “*temin-i asayiş nokta-i nazarından büyük tehlike oluşturduğu*”²⁹ gerekçesiyle farklı algılar. Üstelik dilencilerin hırsızlık, cinayet gibi suçlara daha meyilli oldukları Osmanlı aydınları tarafından sıkça vurgulanır³⁰.

Osmanlı toplumunda bazen kaçırıldıktan sonra sakat edilip dilencilik yaptırılan çocuklara ilişkin çok sayıda örnek söz konusudur³¹. Özellikle İstanbul’un Osmanlı hâkimiyetine geçişinden hemen sonra şehir hayatının bir parçası haline gelmeye başlayan külhanbeyleri küçük yaştan itibaren, bazı kişilerin ve grupların kontrolü altına girerek, çeşitli gayrimeşru işlere bulaşmışlardır. Söz konusu kişi ve gruplar gözlerine kestirdikleri çocukları hırsızlık, yankesicilik, dilencilik, yaralama ve öldürme, gasp ve benzeri suçlara iterek onlardan çıkar elde etmeye çalışmışlardır. Küçük yaşlardan itibaren bu türden suçlara itilen çocuklar büyüdüklerinde de toplum güvenliğini tehdit etmeyi sürdürmüşlerdir³². Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı dünyasının başta Levant kentleri olmak üzere pek çok yerleşim yeri değişimin ve moderniteye geçişte yaşanan sancıkların beşiği haline gelmiştir. Başta İstanbul olmak üzere Osmanlı devletinin belli başlı kentleri ekonominin parasallaşmasına paralel olarak dilenciler için cazip bir kent olarak görülmüş olmalıdır. İstanbul’da hayli net bir şekilde ortaya çıkan varlıklı kesimin oluşması buna bağlanabilir. Servet belirgin şekillerde dikkat çekmeye, gösteriş alenileşmeye, insanların yerli yersiz özenti tutkusuna düşmeleri, dilencilerin hedef kitlesini belirlemesini daha

28 BOA., İ. KAN. 5 / 1327/R-1, 19. R. 1327 (10. 05. 1909); “Çorakkapı’dan Aydın şimendüfer hattının Kemer iskelesine isal eden büyük caddenin her iki tarafında bir takım sâililer oturup mârin ve uburuna dest-i tese’ül uzatıyorlar. Hasıl- ı matlub edince bir lisan-ı satı’ ile dua ediyorlar. Matlubların teroik etmeyen eşyası ise de gönlünün arzusu derununda kalsın gibi kerahat ve nefreti mucceb birçok sözler ile izaç ediyorlar. Tese’ülü zanaat ittihaz eden bu gibilerinin bir çaresine bakılması belediye idare-i behiyyesinden intizar olunur”. Hizmet Gazetesi, 18 Mayıs 1310 (11. 08. 1892). 1905 yılının sonlarına ait Dâhiliye Nezareti’nin bir tezkeresinde “Dersaadet’te köprü üzerinde bulunan ekserisi alil, eskam [hasta], mübtela olan birçok sailenin yerli ve ecnebilere gelip geçenleri izaç etmekte ve umumiyyede çirkin görünmekte oldukları” yazılıdır. BOA. MV., 112/ 36, 26 Ş 1323 (25. 10. 1905).

29 Nadir Özbek, “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih*, 11/ 64, 1999, s. 42- 43.

30 Ahmet Emin, “Sokak Faciaları”, *Vakit*, 28 Nisan 1334 (1916); Benzer yaklaşımlar Yeni Türkiye’nin usta edebiyatçıları tarafından da kaleme alınmıştır. Bu türden başarılı bir çalışma, çocuk yaştaki dilencilerin Hüseyin Rahmî’nin romanlarında nasıl yer bulduğuna işaret etmektedir. “Hüseyin Rahmî, İmrenilecek Bir Ölüm adlı hikâyesinde dilenci çocukların lokanta önlerinde belirerek lokanta vitrinlerini nasıl seyrettiğine değinir. (...) Biri kirli parmağıyla mayonezli levrek tabağını göstererek; Ahmet kim bilir bunu yemesi ne kadar lezzetlidir, dedi. Öteki birbiri arkasına birkaç defa yutkunduktan sonra cevap verdi. Cama bir yumruk vursam da bundan bir avuç kaparak kaçsam. Lezzeti[nin] nasıl olduğunu anlardık”. Mehmet Nazır, *Dersaadet’te Ticaret*, İstanbul, 2011, s. 211.

31 Reşat Ekrem Koçu, “Çocuk Hırsızları Yahudiler Vakası ve Çocuk Hırsızları, Çocuk Hırsızlığı”, *a.g.m.*, s. 4081- 4082.

32 Mehmet Demirtaş, *agm.*, s. 116 ve 133-134.

da kolaylaştırdığı söylenebilir³³. Bu yüzden devlet geleneksel politikası gereği, dilencilerin İstanbul'dan ait oldukları memleketlerine ya da taşradaki diğer şehirlere gönderilmesi yöntemini³⁴ "...Dersaadet'te idare-i örfiye cari bulunduğu inzibat ve asayiş-i memleketin muhafazası için (...) hükümet-i askeriye kararıyla taşraya teb'id edilmesi [uzaklaştırılması]³⁵" esasına dayanarak XIX. yüzyılda da dikkatle sürdürmüştür.

Gerçi devletin toplum güvenliğinin korunması ya da halkın huzurunun temininden başka bir kaygısı daha vardır. Aileleri tarafından özellikle kadınların yanlarına aldıkları çocuklarıyla dilenmeleri de başlı başına bir büyük sorun teşkil eder. Dilenci kadınlar henüz yeni doğmuş ve hatta çoğu bir yaşına henüz girmemiş çocuklarıyla kalabalık sokak ya da semtlerde dilenirken ayakaltında ve izdihamda kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Üstelik dilencilik yaparken kullanılan bu bebek sayılacak çocukların çiğnenmesi, sakat kalması ve hatta hayatını kaybetmesi tehlikesi resmi ilginin dikkatinden kaçmamıştır. Bu yüzden zabıta müşirleri ve memurlarından bu şekilde dilenen kadınlara engel olunması konusunda gerekli ilginin gösterilmesi istenmiştir³⁶.

Devleti kaygılandıran bir başka güvenlik sorununun halk sağlığı olduğu da anlaşılmaktadır. Yeni Dünya'nın keşfinden hemen sonra içlerinde dilencilerin de bulunduğu bir kesimin Avrupa'ya frengiyi bulaştırdığı ve üstelik bunun Avrupa'daki gelenekleri ve halk sağlığını ciddi ölçüde etkilediği bilinir³⁷. Avrupa'nın başına gelenler dilencilik sorununun toplum sağlığı açısından da önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı devletinin frengi illetiyle olan kararlı mücadelesinde sadece evlilik dışı cinsel ilişki yaşayanları değil aynı

33 Zafer Toprak, "Osmanlı'nın Son Döneminde İstanbul Sokaklarında Marjinaler: Hırsızlar, Dolandırıcılar, Yankesiciler", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, Mart 2008, s. 278; Benzer durum XIX. yüzyıl Avrupa dünyasının belli başlı ticaret kentlerinde de söz konusudur. Sanayi Devrimi'nin Batı Avrupa ülkelerine etkisiyle birlikte Londra, Paris, Berlin, Amsterdam gibi şehirler, köylerden gelen büyük kitlelerin göçüne maruz kaldı. Köylüler, şehir ekonomisinin kendilerine daha büyük kazançlar sağlayacağını düşünerek topraklarını bırakıp kendilerini sanayileşen şehirlerin cazibesine kaptırılmışlardı. Şehirlerde onları bekleyen "ucuz ve bol emek piyasası" idi. Bu göç sosyal sorunları da beraberinde getirmiş, sanayi kapitalizminin rüzgârına kapılan göçmenlerden bir kısmı dilencilik yapmaktan başka çare bulamaz hale gelmişti. Bu duruma düşenler suç işlemeye daha çok meyilli hale gelince, şehir güvenliği de tehdit altında kalmıştı. Sırf bu durum nedeniyle Fransa'da XIX. yüzyılın son çeyreğinde hapishanelerdeki dilencilerin sayısı 80 bine yaklaşmış, avarelerin sayısı ise 120 bini aşmıştı. 1890'lı yılların hemen başında Paris'te bulunan dilenci sayısının 30 bin kadar olması, bu sosyal problem karşısında Avrupalı aydınları harekete geçirdi ve yeni önlem paketlerinin hazırlanmasını hızlandırdı. Dilencilik önlenmesine yönelik olarak açılan gece barınma evleri, misafirhaneler, acizhane gibi çok sayıdaki kurum dilencilerin sayısında bir azalma yaşanmasını sağladı. Süleyman Uygun, "Deniz Aşırı Dilencilğe Bir Örnek: Marunî Dilenciler", *OTAM*, 30, Güz- 2011, s. 190- 191.

34 "Tarihte İstanbul Dilencileri", *ağm.*, s. 354- 355, s. 355.

35 *BOA.*, *DH. HMŞ.* 21/ 110, 5 Z 1331 (05. 11. 1913); ve ayrıca bkz. *BOA.*, *DH. İUM. EK.* 1/ 16, 5 Z 1331 (05.11 1913).

36 *BOA.*, *A.MKT.MHM.*, 105/ 65, 21 Ca 1273 (17 Ocak 1857).

37 Engin Kırılı, "Tanzimat Sonrası Fuhuş Hadisesine Yaklaşımında Yaşanan Değişim", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2010/ 2, s. 41vd.

zamanda dilencileri de denetimi altına alma ve takip etme çabası, bu kaygının bir ürünüdür. Fuhuşhanelerin, işçilerin, berber ve hamam gibi yerlerin sürekli teftiş halinde bulundurulmasından başka, dilencilerin de sürekli muayene edilerek kontrol edilmesine özen gösterilmiş³⁸, bulaşıcı hastalık taşıdıkları belirlenen dilenciler hemen İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır³⁹.

Osmanlı devletinin toplum güvenliğinin ve huzurunun devamına ilişkin olarak sarf ettiği çabanın bir parçasının da mevcut kamu düzenini korumak olduğu anlaşılmaktadır. 1897 yılının hemen başlarında kitap satmak ve dilenmek amacıyla Gelibolu'ya gelerek yanlarındaki çocuklara sokak aralarında Ermeni isyan hareketleriyle ilgili muzır bir destan söyletmekte olan iki kişi bu türden bir güvenlik sorununa örnek teşkil eder. Ermenilerin isyan hareketlerini destanlaştırıp söyleyen ve asıl amaçları bu yolla dilencilik yapmak olduğu anlaşılan bu kişiler hemen devletin dikkatini çekmiştir. Gerçi dikkati çeken ve hatta dönemin Gelibolu Mutasarrıfının da kafasını kurcalayan asıl ayrıntı bu iki kişinin "*Sivas'a tabi Darende'den olup ve birçok şehir ve kazayı devrederek (dönüp dolaşarak) ve her gittikleri mahalde oğlu Mustafa tarafından bi'l-tertib kendilerine talim edilen (öğretilen) bu manzume-i hezeyanı (saçma sapan şiir) söyleyerek*" Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya; Gelibolu'ya kadar gelirken gözaltına alınmamalarıdır. Bu "*tehlikeli*" dilenciler ya taşradaki güvelik görevlilerinin gözünden kaçmış ya da görmezlikten gelinmiş olmalıdırlar. Ancak döneme ilişkin mevcut veriler onlara karşı resmi ilginin kayıtsız kalmayı tercih ettiği yönünde güçlü ipuçları sunmaktadır. Ayrıca halkın bunlara kayıtsız kalmadığı ve hatta ilgi çekici bulduğu da anlaşılmaktadır. Üstelik birçok şehri dolaşarak Anadolu'nun batısına kadar gelmek için dilencilikten iyi kazanç elde ettikleri bile düşünülebilir. Her ne olursa olsun, bu iki kişinin iki küçük erkek çocuğunu kahvehanelerle sokaklara sevk ederek politik içerikli bir manzumeyi okutup dilendirdikleri de apaçık ortadadır.

Edirne Vali Vekili ve 2. Ordu-yu Hümayun Müşiri'nin yazışmaları arasında nereden nereye gönderildiği pek de belli olmayan küçük bir not Edirnelilerin bu kişiler üzerinden sokaklarda dilenen tüm dilencilerden şikâyetçi olduğunu da ortaya koymaktadır. Söz konusu kişiler "*Ermeni hadise-i ahiresi (son olaylar) hakkında tahdiş-i ezhanı (zihinleri kurcalama) teessüs (yerleşme) ve heyecanı mucib olacak surette müretteb bir hezeyanname*"yi çocuklarına okuttukları için sorgulanmışlardır. Tahkikat sonucunda "*kendilerinin memleketlerine tebidi zımında eşhas-ı merkume doğrudan doğruya taht-ül-hıfz zabıta nezaret-i alisine*" gönderilmişlerdir. Devlet bu tecrübeyle hem kamuoyunda Ermenilere yönelik artan tepki karşısında sağduyulu tavrını korumuş ve hem de "*O destan ve emsali hezeyannameler diğerlerinin nezdinde (yanında) dahi var ise hemen mücasirleri (buna cesaret edenleri) hakkında muamele-i lazıme icrasıyla men'-i intişarına (yayılmasına engel olmaya) çalışılması*" için gerekli önlemleri almıştır. Gelibolu mutasarrıfının

38 BOA. DH. MKT. 2430/ 116, 29 B 1318 (22 Kasım 1900).

39 Ebru Boyar- Kate Fleet, a.g.e., s. 154.

Dâhiliye nezaretine gönderdiği resmi yazı içinde sözü edilen bu politik içerikli manzumenin dikkati çeken bazı bölümleri, devletin kaygılandığı kadar var dedirten şu kıtaları içermektedir:

*Dinle bey destanımı beyan ederim,
Ermeniler başkaldırdı her yandan
Beylik istiyorlar Sultan Hamidden
Ermeniler başkaldırdı her yandan
(...)
Nice İslam köylerini bastılar
Kadınları çocukları kestiler
Sabileri ağaçlara astılar
Ermeniler başkaldırdı her yandan
(...)
Sancaklar açılmış allı karalı
Kimi şehid olmuş kimi yaralı
Arka vermiş İngiliz kralı
Ermeniler başkaldırdı her yandan⁴⁰.*

XIX. yüzyıl Osmanlı devleti için çağdaşlaşma hareketlerine hız verdiği bir asırdır. Bu yüzyıl aynı zamanda Osmanlı devlet yöneticilerinin uyguladığı sosyal politikalar bakımından –özellikle II. Abdülhamit döneminde- “paternalist” devlet algısının en güçlü olduğu dönemdir. Yani hükümdar bir ailenin babası gibi ülkesini sahiplenir. Bu bakımdan “...çocukları dilenen bir babanın ne kadar itibarı düşük ise, halkı dilenen bir toplum ve devletin de itibarı düşük olur...”⁴¹ önermesi XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında çocuk dilencilerin ıslahı ve topluma kazandırılmasına yönelik güçlü çabaların sergilenmesini de beraberinde getirmiş olmalıdır. Bu açıdan ele alındığında Osmanlı devletinin gerek Dersaadet’te ve gerekse taşrada dilencilik konusuna olan yaklaşımı bir imaj sorunu olarak da algılanabilir. *İş icabı müstekreh [iğrenç] kıyafetlerinin içinde müteaffin [pislikte] yaşayan, istisnasız hepsi mazlum görünen, diline doladığı tekerleme dışında konuşmayan, kadın- erkek bütün iffet ve namus kaygılarından sıyrılmış olan bu dilenciler*⁴², Osmanlı’nın Hristiyan dünyasında var olan imajına zarar vermektedir⁴³. Devlet “... bu hal ağyara (başkalarına) karşı pek çirkin olduğu için (...)

40 BOA., DH.TMIK.M, 25/ 112, 30 B 1314 (4 Ocak 1897).

41 Murat Kumbasar, “Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 29, Erzurum, 2008, s. 127.

42 Reşat Ekrem Koçu, “Dilenci”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, 1966, s. 4573.

43 Süleyman Uygun, a.g.m., s. 189.

ıyal ve evlatlarını çarşu ve sokaklarda dilendirmek” amacıyla fukara ebeveynlerin “bila sebeb ve lüzum hod be hod (kendi kendine) terk-i vatanla şuraya buraya nakl ve hicretlerine” asla müsaade etmemeye çalışmıştır. II. Abdülhamit’in saltanatının hemen başlarında Çanakkale, İzmit, Antalya, Samsun, Muğla başta olmak üzere Anadolu ve Rumeli’de bulunan vilayetler fukarasının bu türden davranışlarına meydan verilmemesi için epey çaba harcadığı anlaşılmaktadır⁴⁴.

Dilenciliğin ortaya çıkmasında ya da sosyal bir sorun haline gelmesinde “zaruret” sözcüğü kilit bir kavram olmalıdır. Belki bu kavrama “sefalet” sözcüğü de eşlik edecek kadar önem arz eder⁴⁵. Küçük yaşlarda dilenmeye başlayan kimsesiz bir çocuğun “zaruri” olarak dilenciliği meslek edinmesi bile bu kavramın önemini artırır⁴⁶. Bu ayrıntının devlet tarafından da gözetilen bir kavram olduğunu anlamak hiç de zor değil. Osmanlı devletinde dilencilik yapabilmenin kıstasları ve kanuni şartları belirlenmiştir. Yardıma muhtaç, bakacak kimsesi olmayan, bir iş yapamayacak kadar ihtiyar, iş göremeyecek kadar sakat, kör, kötürüm olanların belli bir nizama bağlı olarak dilencilik yapmalarına izin verilmiştir. “...malul olmayup kar ve kisbe kadir olanlar vech-i meşruh (açıklanan tarzda) üzere cer ederler ise men’ ve def edip...” ifadeleri devletin söz konusu zarureten kaynaklı dilencilğe olan yaklaşımı hakkında ipuçları vermektedir⁴⁷. Bir başka deyişle devlet, çalışmaya gücü yetecek kadar sağlıklı olanlar için “zaruret” kavramını dilencilik yapmaları için yeterli bir neden olarak kabul etmez. 1845 yılında Makedonya’da yaşayan Ayşe’nin başına gelenler bile devletin bu geleneksel yaklaşımını etkilemez. Ayşe isimli kadının kocası Terzi Şakir, İstanbul’da askerlik yaptıktan sonra, Kalkandelen’den Belgrad’a gider ancak o günden sonra bir daha kendisinden haber alınamaz. Ayşe ise bu duruma üç yıl kadar katlanır ancak hayatta kalabilmek için Kalkandelen’den İstanbul’a göç etmek zorunda kalır ve İstanbul’da sokaklarda dilenmeye başlar. Ayşe isimli bu kadın, nerede olduğunu tam olarak bilmediği kocasının yokluğu yüzünden “masum iki evladıyla beraber diyar-ı garibde sefil [ve] ser-gerdan (perişan) kalub dilenmek menziline güna gün meşakkatler çektiği[nden]” şikâyet etmektedir. Ayşe’nin devletten tek istediği vardır; o da kocasının bulunup geri getirilmesi için “Belgrad Zabtiyesi’ne bir emirname yazılması”⁴⁸. Ayşe’nin sergilediği bu samimi tavır kimi zamanlarda bir annenin dilenciliği ve özellikle çocuklarla dilenmeyi bir suistimal aracı olarak kullanmadığını, zoraki hallerde ve içine düşülen maddi sıkıntılar yüzünden böyle bir yola başvurulduğunu ortaya koyması açısından farklı kabul

44 BOA., DH.MKT., 1574/ 87, 11 R 1306 (15 Aralık 1888).

45 Birinci Dünya Savaşı’ndan hemen sonra Osmanlı toplumunun karşı karşıya kaldığı en büyük sorunlardan biri hiç kuşkusuz fakirlik ve yoksulluk olmuştur. Savaştan hemen sonra alınan önlemlere rağmen “sefalet ve zaruret” nedeniyle dilencilik büyük artış göstermiştir. *Tasvir-i Efkar Gazetesi*, 26 Temmuz 1335 (1919).

46 Osmanlı dünyasında dilenci çocuklar büyüdüklerinde dilenciliği meslek edinip İstanbul’da nam bile kazanırlar. Bunlardan biri de Deli Hüseyin’dir. Ayrıntılı bilgi için lütfen bkz. Mehmet Nazır, a.g.e., s. 214.

47 “Bir Vesika-yı Kadime (11 Muharrem 976)”, *Tarih-i Osmani Encümeni*, cüz’: 8, İstanbul, 1 Haziran 1327, s. 514- 515.

48 BOA. A.DVN., 38/ 42, 07 Ş 1264 (9 Temmuz 1848).

edilebilir. Dahası Ayşe'nin bir yere ya da bir kimsenin yanına bırakmadığı için çocuklarını dilencilik etkinliğine bulaştırdığını düşünmek bile mümkündür, çünkü döneme ilişkin resmi yazışmalar bu konuda ayrıntı vermekten uzaktır. Ancak her ne olursa olsun devlet taşradan Dersaadet'e gelerek dilencilik yapan kimsesiz kadınlar ve yaşları uygun olmayan çocuklara karşı geleneksel tavrını korur ve onların İstanbul'a gelmelerini hoş karşılamaz. Üstelik iş bulmak için Dersaadet'e gelmek isteyenler olsa bile, iş bulamayarak dilencilik yapmak zorunda kalabilecekleri, bu yüzden sokak ortasında perişan kimsesiz kadın ve çocukların çoğalacağı endişesi, söz konusu resmi ilginin yaklaşımının doğal sınırlarını belirler⁴⁹.

2. Sorunla Mücadele: "Yasak ve Islah Üzerine"

On altıncı yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı coğrafyasını kasıp kavuran Celali isyanlarının yaşandığı dönemde Anadolu halkı kendisini büyük bir kargaşanın içinde bulmuştur. Bu kargaşa yüzünden köylerden şehirlere doğru artan göçün yoksulların sayısında dikkate değer bir artışa neden olduğu, büyük şehirlerde iş bulamayan halkın bir kısmının dilenmekten başka bir çare bulamadıkları anlaşılmaktadır⁵⁰. Devletin dilencilere karşı aldığı önlemlerin başında hiçkuşkusuz yasaklar gelmektedir. II. Bayezid'in Edirne Kanunnamesinde "...camilerde dilenci taifesini yürütmeyeler" şeklindeki emri ya da Yavuz Sultan Selim'in "...camilerde sail taifesi yürüyüp cerr etmeyeler" ifadesi kanunnamelere yansıyan yasaklardan bir kaçıdır⁵¹. Osmanlı dünyasında dilenciler, bir loncaya bağlı bulunan esnaf kabul edilmişlerdi. Dilenciler kethüdası da, devletle dilenciler arasında bir tür aracılık yapıyordu. Bu durum II. Mahmut döneminde dilencilik devletinin denetiminde tutmak amacıyla oluşturulan ve devletin bir idari birimi olan "Seele Müdürlüğü" nün kurulmasına kadar sürdü⁵². İstanbul'da kayıtlı dilencilerin nerelerde faaliyet göstereceklerine yetkililer tarafından karar veriliyordu. Mesela gayrimüslim dilencilerin sokaklarda dilenmeleri yasaktı, bunların yalnızca kilise kapılarında dilenmelerine izin verilmişti. Cenazelerin defni sırasında mezarlıklarda dilenen "ıskatçılar", insanların su içerek yorgunluk attıkları mekânlardan sebillerin yanında dilenen "sebilciler", cami, çarşı gibi kalabalık yerlerde aşır ve kaside okuyarak dilenen "kasideciler", dörder beşer kişilik gruplar halinde caddelerde, sokaklarda, mahalle aralarında dolaşarak, kasideler, mevlitten beyitler ve mavallar okuyarak para, gıda ve giyim eşyası toplayan ve her iki gözleri de kör olan "goygoycular" gibi dilencilerin gruplar meydana getirerek faaliyette buldukları da bilinmektedir. Dilencilik, devletin ekonomik, sosyal ve siyasal hayatının karışık olduğu dönemlerde bir geçim

49 BOA. DH.EUM.THR. 98/ 104, 19 Z 1328 (22 Aralık 1910).

50 İbrahim Şirin, "Avrupa ve Osmanlı Seyyahlarının İzlenimiyle Osmanlı ve Avrupa'da Dilencilik", *Bir Kent Sorunu: Dilencilik, a.g.e.*, s. 68.

51 Murat Kumbasar, *a.g.m.*, s. 126.

52 Nadir Özbek, "Osmanlı İmparatorluğunda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, a.g.e.*, s. 21.

yolu olarak daha cazip bir hal almıştır. Bu durum aynı zamanda taşradan çok sayıda dilencinin İstanbul'a gelmesine de kapı aralamıştır. Osmanlı devlet yönetimi tarafından asıl kontrol altında tutulmaya çalışılanlar da bunlar olmuştur. Tezkereleri olmadığı halde dilenci kılığına girerek, çalışmaya gücü yettiği halde çalışmayıp kolay kazanç elde etme yolunu tercih edenler ikazlara uymadıkları takdirde hapis ve hatta kürek cezasına çarptırılmışlar; kimi zaman da devletin sıklıkla uyguladığı bir yöntem olarak memleketlerine geri gönderilmişlerdir. Memleketlerine gönderilenlerin tekrar İstanbul'a gelmemesi için hükümet komisyonlar kurmuş, sevk masraflarını da karşılayarak dilencileri memleketlerinde bir iş bulup çalışmaya alıştırmak için büyük çabalar sarf etmiştir. Dilenciler tüm bu önlemlere rağmen halkın huzur ve güvenliğini tehdit etmeyi sürdürmüş gözükmektedirler⁵³.

Devlet bu sorunun üstesinden gelmek için dilencileri sürekli çalışmaya teşvik etti. Hatta XIX. yüzyılın başlarına kadar bu politika gereği donanmada çalışmaları için çok sayıda dilenci bile istihdam edilmişti⁵⁴. III. Selim'in tebdil-i kıyafet gezerken cami avlularını dolduran dilencileri gördükten sonra sergilediği tavır da seleflerinden farksızdı. Bu sorunun çözümü için III. Selim geleneksel devlet politikasını devam ettirdi ve eli ayağı tutup, gözleri gören ve para kazanmaya gücü yetenlerin çalıştırılmaya teşvik edilmesine ilişkin emir ve fermanlar yayınladı⁵⁵. XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında *taşradan İstanbul'a gelenlerin kayıt altına alınması için dükkânlara, okullara, zaviyelere müfettişler yollandı, yalnızca iş sahibi olanların ve kendilerine bir kefil gösterenlerin şehirde kalmasına izin verildi*⁵⁶. Cami kapılarında ve kalabalık yerlerde dilencilik yapanlar hakkında uygulanacak zabıta muamelesi için kaleme alınan bir hüküm bu devlet politikasının XX. yüzyılın başında da aynı kararlılıkla sürdürüldüğüne işaret etmektedir⁵⁷. Devlet en başından itibaren iş bulup çalışmanın dilencilik sorunuyla olan mücadelede etkili bir yöntem olduğunu düşünüyordu. Bu nedenle Osmanlı padişahlarının yayınladıkları emir, ferman ya da kanunnamelerden donanmanın belli kısımlarına dilenenlerin istihdam edilmesine kadar çok sayıda örneği bu politikanın birer sonucu olarak kabul etmek mümkündür.

53 Bayram Nazır, *a.g.e.*, s. 251- 254.

54 III. Selim döneminde donanma perişan haldeydi, tersanelerin çoğu çalışmıyordu. Gemi yapımı çok düşmüştü ve üstelik büyük gemilerin çoğu kaptanı deniz harp tekniğinin en basit kurallarını dahi bilmekten uzaktı. Deniz erleri, tarlasından zorla alınmış köylüler, sokaklardan toplanmış aceze ve dilencilerden ibaretti. Kısaca Osmanlı denizciliğinde, düzensizlik, hırsızlık, cehalet, ihmaller diz boyu olmuştu ve bu yüzden III. Selim donanmayı düzenlemek için büyük çaba sarf etti. Öncelikli olarak kaptanlar sınavdan geçirildi ve ehliyetsizler atıldı. Abdülkadir Özcan, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi-1*, İstanbul, 1999, s. 368.

55 Murat Kumbasar, *a.g.m.*, s. 126.

56 Ebru Boyar- Kate Fleet, *a.g.e.*, s. 154.

57 "Cami-i nas olan mahallerde ve cevami-i şerif kapılarında teseül [dilenen] ve bu surette halkı izaç [rahatsız] eden saileden [dilenci] çalışmaya muktedir olanların ve malû olanlardan taşraların memleketlerine i'zamı [yollanması] için memurin-i zaptiyyeye teslimi ve İstanbullu ve bikes [kimsesiz] bulunanların da Darü'l-acezeye gönderilmesi müfettişler tarafından tebeyyün edilmiştir [anlaşılmıştır]. BOA., ZB. 604/ 32, [Tamim no: 240], 4 L 1325 (10. 11. 1907).

Devlet, yardıma muhtaç, yetim ya da kimsesiz çocukların haklarını gözetmek konusunda son derece hassastı ve özellikle 1851 yılında Eytam Nazırlığının kurulması sosyal devlet anlayışından kaynaklanan bu hassasiyetin bir örneği idi⁵⁸. XIX. yüzyılın önemli reformcularından biri olan Mithat Paşa da işaret edilen sosyal devlet anlayışının taşrada sürdürülmesi konusunda hayli başarılı çalışmalarda bulundu ve 1861 yılında Niş'e tayin edildikten hemen sonra burada bir ıslahhane kurdu. Kimsesiz çocukların sokaklarda mahvolmasını önlemek ve onların meslek sahibi olmalarını temin etmek amacıyla açılan bu kurum "topluma nitelikli üretken bireyler" kazandırmak amacıyla faaliyet göstermeye başlamıştı. 1864 yılında oluşturulan Tuna Vilayeti idaresinin başına getirilen Mithat Paşa'nın Niş'te açtığı ıslahhane projesinin başarıya ulaşması, 1865'de Rusçuk ve Sofya'da da benzer ıslahhanelerin açılmasına ön ayak oldu. Üstelik söz konusu bu kurumların şöhreti kısa sürede tüm ülkede yayıldı ve devletin dikkatini çeken bu durumla birlikte Anadolu'da çok sayıda ıslahhane açıldı. İstanbul Sanayi Mektebinin temellerini atan Mithat Paşa'nın çabalarıyla 1868 yılına gelindiğinde Anadolu'nun birçok vilayetinde ıslahhane bulunuyordu⁵⁹.

Bunlardan biri olan ve taşrada dilenci çocukların topluma kazandırılması için Tuna Vilayetindeki ıslahhane örneğinden hareketle, başarılı çalışmalar sürdüren Diyarbakır ıslahhanesi 1869 yılında Vali Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa önderliğinde kuruldu. Bu ıslahhanenin ilk öğrencileri hiç kuşkusuz dilenci ya da dilendirilen çocuklar oldu. Bunlar "...derun-u memlekette dilencilik etmekte bulunan altmış kadar İslam ve Hristiyan etfalinden" oluşmaktaydı. ıslahhane, dilencilikten kurtarılan çocuklardan başka muhtaç, yetim, kimsesiz çocukların da eğitimleriyle ilgilendi. Söz konusu bu kurumda çocuklara pazarı hazır olan terzilik, demircilik, kunduracılık gibi meslekler edinmeleri sağlandı⁶⁰. ıslahhaneler bu türden teknik ve mesleki eğitimin yanı sıra temel dini ve ahlaki eğitimi de önceliyordu⁶¹.

Osmanlı toplumunda ıslahhaneler beklenen başarıyı sağlamıştı ama bu kurum tek ve vazgeçilmez değildi. Örneğin 1873 yılında kurulan Darüşşafaka da öksüz ve yetim çocukların okutulması topluma kazandırılması gerekçesiyle açılmıştı⁶². On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinden itibaren çocuk dilencilik sorununun çözümüne ilişkin bu türden hayır veya eğitim kurumları ya da ıslahhane modeline, fukarahanelerin de açılacağı önerisi eşlik etmeye başladı. Üstelik fukarahanelerin çocuk dilencilerin topluma kazandırılmasında

58 Said Öztürk, "Osmanlı Devletinde Dilencilik'in Önlenmesi", Bir Kent Sorunu: Dilencilik, a.g.e., s.117.

59 Mehmet Ali Yıldırım, "Abdülhamit Devrinde Mesleki- Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri", II. Abdülhamit Sempozyumu- Bildiriler, 2. Cilt, TTK, Ankara, 2014, s. 217.

60 Talip Atalay, "Dilencilikten Emekçiliğe Yükselmeye ıslahhanelerin Rolü (Diyar-ı Bekir ıslahhanesi Örneği)", Bir Kent Sorunu: Dilencilik, a.g.e.,s.207- 209.

61 Mehmet Ali Yıldırım, a.g.m., s. 218.

62 Halis Ayhan- Hakkı Maviş, "Darüşşafaka", TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, 1994, ss. 7-9.

çok daha etkili olacağı bile tartışılmaya başlandı. Bu tartışmanın en kararlı savunucusunun Zaptiye Nezareti olduğu hemen anlaşılıyor. Zaptiye Nezareti hemen bir tezkere hazırlayıp Şura-yı Devlet'e gönderdi. Söz konusu tezkere de ifade edildiği gibi "*Memalik-i Mütemeddine*"de yani medeni ülkelerde olduğu gibi Osmanlı başkentinde de işsiz güçsüz kimselerin bu kurumlar aracılığıyla iş sahibi olması sağlanabilirdi. Söz konusu bu tezkere özellikle hırsızlık başta olmak üzere toplum güvenliğini tehdit eden küçük yaştaki kimsesiz çocukların ıslahına ilişkin fukarahane seçeneğinin de düşünülmesi gerektiğinde ısrar ediyor ve şu gerçeğe dikkat çekiyordu: "...sirkat ve emsali ve tecavüzata cüret edip zabita tarafından toplattırılan işsiz ve güçsüz eşhasın mücazatıyla tard ve teb'idleri icra olunuyor ise de bu makuleler arasında çok küçüklerin [yani çocuk yaştakilerin] avdet ve gittikleri yerlerde dahi bazı cinayete cüret etmelerinden dolayı devletçe beyhude mesarif ihtiyar olunmakta...". Tezkere çocuk yaştaki bu suçluların cezalandırılarak değil ıslah edilerek topluma kazandırılmaları gereğine dikkat çekiyor, Avrupa'da olduğu gibi dilencilik için belediye tarafından fukarahaneler tarzında müesseselerin inşa edilmesinin çok daha kalıcı bir çözüm olacağını savunuyordu. Böylece söz konusu bu işsiz güçsüz çocukların "...san'at ve medar-ı maişet sahibi olup adalet ve inzibatın da sağlanması kolaylaşacak[tı]"⁶³. Zaptiye Nezareti'nin 1880'lerin hemen başlarında gündeme getirdiği bu önerisinin on dokuzuncu yüzyılın bitimine birkaç yıl kala kurulacak olan Darülaceze'nin doğuşunda ne kadar etkili olduğunu belirlemek zor. Ancak tam da Zaptiye Nezareti'nin istediği gibi taşra yönetiminin ve özellikle belediyelerin, dilencilikle mücadelede önemli görevler üstlendiği rahatlıkla tespit etmek mümkün. 1887 yılında İzmir'de bulunan dilenciler, kimsesizler, işsiz ve güçsüzler belediyenin özel gayretleriyle bir yere yerleştirilmiş ve *hamiyet erbabından* (yardımseverlerden) sağlanan parasal yardımlar ve belediyenin de çabalarıyla rahatları sağlanmıştır. İçlerinde fiziksel olarak sağlam ve çalışabilecek durumda olanlar, velisi bulunanlar ve özellikle İzmirli olmayanlar için önlemler alınarak dilencilik yapmalarına ve işsiz-güçsüz bir şekilde dolaşmalarına son verilmiştir. Bu gibilerin halktan zorla para almalarının önüne geçilmeye çalışılsa da alınan önlemlerin yetersiz kaldığı ve söz konusu durumun "...milletin ahlakına olumsuz etkiler yapmaya devam ettiği..."anlaşılmaktadır⁶⁴.

Devlet, söz konusu sorunun çözümü için 1890 yılının ortalarında sokaklarda dilencilik yapanların gücü yetenlerine iş, güçsüzlere iâşe ve çocuk yaşta olanlarının ise eğitimleri için İstanbul'da bir yer tahsis edilmesini gerekli görür. Daha da önemlisi sözü edilen sorunun çözümü için ayrıntılı bir nizamnameye de ihtiyaç duyulur. Bu konu Meclisi-i Vükela'da ayrıntısıyla müzakere edilir. "*Sokaklarda tesseül etmekte olan ve kimsesiz bulunan çocuklarla alil ve sakat erkek ve kadınların zülli-i tesseülden (dilencilik yaparak alçalma) bi't-tahlis ve vücutlarının tahammül derecesinde say ve amel ile geçinebilmelerinin temini ve*

63 BOA., ŞD. 1284/ 27, 28 R 1297 (08. 04. 1880).

64 Hizmet Gazetesi, 3. 11. 1888.

bunlardan işe güce yaramayanların iâşesi ve çocukların talim ve terbiyeleri zımnında bir mahal tahsisi ...” müzakerenin temel konusudur. Bu toplantıda ayrıca söz konusu bu mahal için “Dersaadet'in ne tarafından ne resm ve vüsatte bina inşa olunmak ve tahsisat olarak nerelerden ne mikdar şey tertib ve ita kılınmak lazım geleceğinin ve teferuatının Şura-yı Devletçe hemen müzakeresiyle bir nizamname kaleme alınarak takdimi hakkında şerefsadır olan irade-i seniyyeyi mübellig (bildiren) tezkere-i hususiye ile bu babda icra kılınan tetkikatı ve yapılacak Darülacezenin suret-i idaresi hakkında bazı mütaalatı havi şura-yı mezkûr tanzimat dairesinden mukaddema tanzim ve ita olunan mazbata” üzerinde çalışılır.

Meclis-i Vükela bir aydan fazla bir süre konu hakkında çalışmalarını sürdürerek şu kararı alır: “Hükm-ü irade-i seniyye-i mülukanaye teofikan ve mazbata-yı merkumede münderiç mütalaata (tetkik/düşünce) nazaran bu babda serian bir nizamname kaleme alınarak ba mazbata inha (resmi belge/ tebliğ) hususunun Şura-yı Devlete tebliği. Ve elyem Dersaadet'te ve Bilad-ı Selasede (Üsküdar, Galata ve Eyüp) bulunan sailenin mikdari nedir. Ve bunların ne kadarı taşralı ve ne kadarı yerli ahalidendir. Ve bunlardan alil ve bikes ve amel-mande (işe yaramayan) olanlar kaç neferdir. Bunların tahkikiyle lazım gelen defterin yekdiğeriyle bi'-l muhabere serian tanzim ve inha maddenin Şehremanetine ve zabıta nezaretine işar edilmesinin ve taşra ahalisinin kar ve sanatı olmayıp da Dersaadete gelmek isteyenlerin bundan böyle memleketlerine salıverilip bunlardan işe yaramayan amel-mande ve hususiyle bikes (kimsesiz) çocukların mahal-i devair-i belediyesince ve ashab-ı hayrın ianesiyle ve işe muktedir olanların dahi mahallerince yollarda vesair imalatta işlettirilmeye iâşeleri esbabının istihsali için vilayata tebligat icrasının dahiliye nezaretine işarı bi'-l ittihat tezekkür kılındı⁶⁵”.

Alınan bu kararın İstanbul'da Darülacezenin kurulması için ilk adımı ifade ettiğini belirtmek gerekir. Ancak dilencililiğin önlenmesi için iş bulup çalışmanın başat bir çözüm aracı olarak sunulması, resmi ilgi açısından daha net bir şekilde vurgulanmıştır. Meclis-i Vükela'nın Zabtiye Nezaret'iyle eşgüdüm halinde harcadığı yoğun mesaiden bir süre sonra Osmanlı devletinde çalışmaya elverişsiz işsiz güçsüz gezenler ya da kimsesiz olanlarla ilişkili kurumsal anlamdaki en önemli girişim II. Meşrutiyet'in arifesinde Darülaceze'nin kurulması ve 1896 yılında faaliyete geçmesi ile olmuştur. Bu kurumdan önce benzer görevleri bir müdür ve bir müdür yardımcısının yönetiminde, tabibi, eczacısı, ziraat ve muhasebe kâtipleri, imamı, ağılardan sorumlu bir memuru, muallimi, seranbarcı gibi görevlileri bulunan ıslahhaneler zaten uzun zamandır sürdürmektedir⁶⁶. Darülaceze kurumu ise bundan daha geniş bir hizmet ağı sağlayacak ölçüde hastaneleri, süt çocukları için kreşi, yetimler için eytamhanesi, sahip olduğu atölyelerle de bir iş evi yani *darüssay* olarak düşünülmüştür. Genç ve yetişkin darülaceze sakinlerinin iş ile meşgul edilmeleri kurumun dayandığı önemli ilkelerdendir⁶⁷.

65 BOA. MV., 52/ 70, 09 Ş 1307 (29 Mayıs 1890); BOA. DH.MKT., 1714/ 96, 15 Ş 1307 (4 Haziran 1890).

66 BOA., HR. TO., 523/ 62, 19. 4. 1880.

67 Nadir Özbek, *agm.*, s. 37.

Darülaceze'ye kabul edilmek için etnik veya mezhepsel hiçbir fark gözetilmemekteydi, yalnız bu kuruma kabul edilmenin ön koşulu İstanbul'da doğmak ya da İstanbul'da uzun bir süredir yaşıyor olmak şeklinde belirlenmişti. Müslüman ve gayrimüslim muhtaçlar ayrı koşullarda barınıyordu. Aynı zamanda 4 yaşına kadar olan kız ve erkek çocuklar *ırzahane* [emzirme evi] olarak anılan koğuştaki birlikte kalırken; 4 yaşını aşan çocuklar da cinsiyetlerine göre kız ya da erkek koğuşlarına alınıyordu. Sadece 1896- 1974 tarihleri arasında 22.416'sı erkek, 15.002'si kadın ve 10.288'i çocuk olmak üzere toplam 63.055 kişi Darülacezede kalarak koruma ve bakım hizmetlerinden yararlanmıştı. Darülaceze'de kalan kimsesiz ya da muhtaç durumdaki çocuklara yönelik verilen eğitim hizmeti ise kurum bünyesinde açılan Mekteb-i İbtidai yani Darülaceze İlkokulu aracılığıyla verilmiştir. Bu okulda 1896 yılında 37 erkek 28 kız öğrenciye ilkökul seviyesindeki genel bilgiler öğretilmiştir. Darülacezede biri kadınlara diğeri de erkeklere ait olan iki imalathane binası da inşa edilmiş ve çoğu çocuk olan öğrencilere bu imalathanelerde halıcılık, dokumacılık, çorapçılık, demircilik, marangozluk, fotoğrafçılık, terzilik, kunduracılık eğitimi verilmiştir. Hasta olan muhtaçlar için iki de hastanesi olan Darülaceze kurumu bünyesinde eczane, laboratuvar ve rehabilitasyon hizmetleri de sunulmuştur⁶⁸.

Osmanlı devleti kimsesiz ve işsiz- güçsüzlerin sadece kurumsal değil aynı zamanda kanuni olarak takip ve denetimine yönelik bir takım nizamnameler yayınlamayı da ihmal etmemiştir. Bunlardan ilki 17 Nisan 1890 tarihli Şurayı Devlet tarafından hazırlanmış olan "*Tese'ülün Menine Dair Nizamname*"dir. Bunu 18 Eylül 1890 Tarihli "*Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhas Hakkında Nizamname*" takip etmiştir. 26 Ocak 1896 tarihinde Darülacezenin Dâhili nizamnamesi ile birlikte yeni bir "*Tese'ülün Men'ine Dair Nizamname*" hazırlanmıştır. Bu üç belge dilencilik ilgili II. Meşrutiyet öncesi mevzuatın ana çerçevesini belirlemiştir. Teseülün menine dair nizamname İstanbullu olan sakat, hasta ve kimsesiz olup dilenenlerin Darülacezeye, taşradan gelip İstanbul'da dilenenlerin ise geldikleri memleketlere geri gönderilmelerini hedeflemektedir. Nizamnamenin en dikkat çeken ayrıntısı ise 8. Maddesinde yer alan "...halkı iz'aç etmiyen ve bir san'at vesilesiyle teseül eyleyenler müstesna tutulacaklardır" ifadesidir. Bununla sokaklarda çalgı aleti çalarak ve belki şarkı söyleyerek geçimini sağlayan yoksul insanların kastedildiği anlaşılmaktadır⁶⁹.

Devlet fakir ve kimsesiz çocuklara sahip çıkma politikasını Darülaceze ve 1903'de kurulun Darülhayr'ın da içinde bulunduğu çok sayıda kurum aracılığıyla sürdürmüş, özellikle II. Abdülhamit'in "*fakir halkın koruyucusu*" imajına önem vermesi, bu politikadaki kararlılığı pekiştirmiştir⁷⁰. Sosyal devlet

68 Servet Güngör, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Bir Hayır Örgütü: Darülaceze Müessesesi", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 81, Sayı 463-464, Haziran/ Eylül 2009, s. 168.

69 *Düstur*, Tertip: 1 Cilt: 7, s. 48 (16 Kanun-ı Sani 1311, 1896); Nizamnameye ilişkin ayrıntılı bilgi için lütfen bkz. Cihan Özgün, "Osmanlı Dünyasında Çocuk Dilenciler", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Ed. Osman Köse, Samsun, 2016, ss. 671-678.

70 Nadir Özbek, "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Ali", *Tarih ve Toplum*,

anlayışı içindeki bu resmi kararlılığın bir sonucu olarak tesis edilen Darülaceze, dilencilik sorunuyla mücadelede önemli görevler üstlenmiştir. Çocuk dilencilerin tespit edildikten sonra nasıl bir yöntemle Darülacezeye ya da Darülhayre kabul edileceği de belli hükümlere bağlanmıştır. Söz konusu sorunla mücadelede yeni yöntem "...iki, üç polis Darülacezeden tayin olunacak müfettişlerle birleşip her gün köprü üzerindeki saileyi cem' ve Darülacezeye sevk ve orada hüviyetleri tedkik olunarak Darülhayre kabule şayan bulunanların orada alıkonması ve taşra ahalisinden olanların memleketlerine sevk olunmak üzere zabıtaya tevdi edilmesi ve ana babası olan çocukların teseül ettirilmeyeceğine dair ebeveyninden teminat alınarak kendilerine teslim kılınması" şeklindedir⁷¹.

Sokaklarda çalışan çocukların bu durumdan kurtarılması için hasta ve sakatların Darülacezeye, sağlam olanların ise mektep, sanat ve askeriye gibi yerlere verilmesi çabaları, çocuk dilencilik sorununun çözümüne büyük katkılar sağlamıştır. Sefil halde sokaklarda dolaşan çocukların "tehzib-i ahlak ve iktisab-ı ilim [ahlaklarını düzeltmek ve ilim kazanmaları]" yoluyla topluma kazandırılması, meslek ve sanat sahibi birer insan haline getirilmesi çabalarına ilişkin Sadrazam Halil Rıfat Paşa'nın kaleme aldığı resmi yazısı hayli önemlidir. Sadrazam "Şurada burada serseriyane ve sefilâne dolaşmakta olan bir takım etfalin erbab-ı hirfet ve sanattan olmaları esbabına tevessülen Tophane ve Tersane-i Amire'ye mensup sanayi sınıflarına, baruthaneye, feshaneye, mekteb-i sanayi ve askeriye, alil ve sakat ve naks-ül aza olanların darülacezeye yerleştirilmesi (...) Bahriye ve Dâhiliye ve Orman ve Maden ve Ziraat Nezaret-i celilileriyle Tophane-i Amire Müşirriyet-i celilesine tebliğ olunduğu[nu] bu etfalin aid olduğu daire ve sakat olanlarının Darülacezeye izam olunmaları zımında Zabtiye nezareti ve şehremaneti Celilelerine tebligat-ı lâzıme icra olundu[ğunu]" belirtmektedir⁷².

Tespit edilen resmi yazışmalardan bir diğesinde bu durum "...Sokakta teseül etmekte (dilenmekte) olan etfalin taşralı kısmının ekserisi bikes [kimsesiz] olarak buraya gelmiş olduğu evvelce icra olunan tahkikattan anlaşılmiş olmasına mebni bunlardan çocuğunu sanata sevk ederek teseül ettirmemek üzere kendisinden (ebeveynlerinden) sened alınarak alil ve aciz bulunan çocukların ise Darülacezeye alil ve aciz bulunmayanların mekteb-i sanayi ve Darülaceze gibi müessesat-ı hayriye kayd ve kabul ettirmek şayed mikdarı müessesat-ı mezkurenin tahmininden fazla olur ise de bunların elverişli bulunanların Tophane-yi Amire ve Bahriye'ye verilmesi..." şeklinde özetlenmektedir⁷³.

10 Mayıs 1909 'da Meclis-i Mebusan'da "Serseri ve Mazanne-i Sû' Eşhas Hakkında Kanun" ile o tarihe kadar ayrı ayrı nizamnamelerle ele alınan

sayı 182, Şubat-1992, s. 76; 1903 yılında, II. Abdülhamit döneminde, kimsesiz çocukların himayesi için kurulan Darü'l- Hayr-ı Ali'nin öğrenci sayısı kısa sürede 400'e ulaşmıştır. Ayrıntılı bilgi için lütfen bkz. Said Öztürk, a.g.m., s.117.

71 BOA., MV. 112/ 36, 26 Ş 1323 (25. 10. 1905).

72 BOA., Y.A.HUS. 415/ 35, 12 M 1319 (01. 05. 1901).

73 BOA., ZB. 375/ 52, 9 R 1322 (23. 06. 1904).

dilencilik ve serserilik konuları tek bir mevzuat altında birleştirilmiştir⁷⁴. Osmanlı devletinde sokaklarda işsiz güçsüz dolaşanlar ile dilencilerin “şerr’ ve mazarratlarının def’⁷⁵” toplumda meydana gelebilecek suçların önüne geçmek için çok daha önem kazanmıştır. Söz konusu önlemler paketinde en dikkati çeken ayrıntı hiç kuşkusuz toplumun bu kesimine karşı uygulanacak yaptırımların “cezai” olmaktan çok *ıslah edilmelerine yönelik* olmasıdır. Dilencilikle ilgili 1890 tarihli ilk nizamname taslağı malul ve hasta, sakat ve bokes yani kimsesiz olan dilencilerin belediyece yakalanarak bir hafta hapis cezası uygulandıktan sonra İstanbullu olanların acezehaneye, taşralı olanların da memleketlerine gönderilmesini öngörmektedir. İşe güce muktedir olan dilenciler ise [serseri olarak değerlendirilmekte] zabıtaca yakalanmaları halinde 1 aydan 3 aya kadar hapse mahkûm olmaktadır. 1896 tarihli nizamnamede ise işsiz güçsüz gezen ya da dilenenlere yönelik hapis cezası kaldırılmıştır⁷⁶. 1909 tarihine gelindiğinde, kanun layihasında da belirtildiği şekliyle “...infak ve işe muktedir hiç kimsesi olmayan çocukların hükümet tarafından müessesat-ı talimiyeye veya sanayiye konularak veya mensup başka bir suretle işgal edilerek işe ve terbiye olunmaları” ile artık dilenci çocukların çalışmaya alıştırlarak ıslah edilmesindeki kararlılık daha da belirgin bir hal almıştır⁷⁷. “...İnsanın çocukken aldığı terbiye bütün müddet-i ömründe saik ve rehber-i harekâtı olacağı ve binaenaleyh bir memlekette etfalın talim ve terbiye-i sahihelerine ne kadar itina olunursa erbab-ı faziletinde o nispette tezâyüd ve ashab-ı ceraimin ise tenakıs edeceği umumun malumu olduğundan hükümetçe bu babda mesai-i cedide sarfının ve fedakârlık ihtiyarının en mükemmel ahkâm-ı cezaiyeden daha müessir ve esaslı olacağından...”⁷⁸ Osmanlı devleti hayır ve yardım kurumlarıyla dilenen çocukları hem topluma kazandırmak ve hem de ıslah ederek bu sorunla mücadelesini daha kararlı sürdürmek istemiş olmalıdır. Devlet “...Dersaadet belediye kanununun vezaif-i umumiye-yi belediyeye mübeyyin üçüncü maddesinde dahi a’ma ve bi-zebân (dilsiz) ve bi-vâge (nasipsiz) çocukların terbiyesi ve fakir ve muhtacın tedavisi ve işe güce muktedir olmayan erbab-ı ihtiyacın işesi zımında hastane ve gurabahane ve sanayi mektepleri teşkil ederek...” çocuk dilenciler sorununun çözümünde himayeci yaklaşımını da korumuştur⁷⁹.

Kimsesiz çocukların dilenmeye değil işe alıştırmaları, bir devlet politikası olarak öncelenmiştir. XX. yüzyılın hemen başlarında Ankara yerel yönetimi, vilayet dâhilindeki Kayseri, Kırşehir merkezleriyle Sivrihisar kazasında birkaç tane halı ve kilim tezgâhı olduğunu bu tezgâhlarda genelde kimsesiz kız çocukları ve dul kadınların çalıştığını bildirmesi devletin bu politikasının taşradaki yansımalarına ilişkin bir örnek kabul edilebilir⁸⁰.

74 Nadir Özbek, “II. Meşrutiyet İstanbul’unda Dilenciler ve Serseriler”, *Toplumsal Tarih*, 11/ 64, 1999, s. 37.

75 BOA., C. AS. 70/ 3309, 29 Z 1300 (31. 10. 1883).

76 Nadir Özbek, *agm.*, s. 37.

77 BOA., İ. KAN. 5 / 1327/R-1, 19. R. 1327 (10. 05. 1909) [s. 12].

78 BOA., İ. KAN. 5 / 1327/R-1, 19. R. 1327 (10. 05. 1909) [s. 12].

79 BOA., İ. KAN. 5 / 1327/R-1, 19. R. 1327 (10. 05. 1909) [s. 11, madde 16].

80 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914- 1923)*, İstanbul

Kararlılıkla uygulanan bu politika gereği çocukların dilendirilmesini önlemek için Şehremaneti'ne münferit talimatnamelerin gönderildiği de bilinmektedir. 22 Aralık 1906 tarihinde dilenen malûl ve aciz çocukların Darülacezeye alınması, sağlıklı olan dilenci çocukların ise meslek edindirilmesi için sanayi mekteplerine, imalathanelere, Darülhayr gibi kurumlara kaydedilmesine yönelik talimatname bu amaca yöneliktir. Sokaklarda dilenmekten kurtarılan çocukların birer meslek sahibi olup topluma kazandırılması için Tophane-i Amire, Bahriye, Tophane ve Tersane-i Amire'ye ait sanayi sınıflarına, Orman ve Maden Nezareti bünyesindeki sanayi mektebine, askeri dikimhane, feshane, debbağhane gibi imalathanelere gönderilmiştir⁸¹.

Dâhiliye Nezareti evrakları arasında İstanbul'dan taşraya gelmeyi sürdüren fakir, yardıma muhtaç ya da kimsesiz çocukların varlığına ilişkin kayıtlar, çocuk dilencilik sorununda bir türlü kalıcı çözüme ulaşamadığına işaret etmektedir. Dâhiliye Nezareti'nden İstanbul Valiliği'ne gönderilen 25 Eylül 1909 tarihli yazıda "tese'ülün men'i hakkında elyem mer'i-ül-icra olan nizamname temin-i maksada kâfi ahkâmı muhtevi bulunduğu ve Darülaceze bunun için tesis edilmiş olduğu halde yine köprü üzerinde büyük caddelerde dilencilere tesadüf edilmekte ve şu hal pek çirkin bir manzara hâsıl ederek ahkâm-ı nizamiyenin tamamen tatbikine itina edilmediğine delalet etmekte" olduğu belirtilmektedir. Dâhiliye Nezareti zabıta memurlarının uyarılmasını ve emirleri harfiyen yerine getirmeyenler hakkında cezai işlemler yapılmasını istemektedir. Yine bir başka resmi yazışmada özellikle ramazan ayında camiler önünde ve büyük caddelerde dilencilerin sayısında artış olduğu ve arsız dilenci çocuklar tarafından halkın rahatsız edildiği, bunun olağanüstü devriye tertibatıyla önünün alınması gerektiği belirtilmiştir. İstanbul'da dilencilerin sayısının giderek arttığını belirten bu örnekler dilencilğe yönelik maddeler de içeren yeni 1909 tarihli Serseri Nizamnamesinin İstanbul'da dilencilik ve serserilik sorununa beklenen çözümü getiremediğine işaret etmektedir⁸².

Osmanlı taşrasında ise kimsesiz çocukların dilencilik yapmasını önlemek, haklarını korumak amacıyla, Darülaceze ya da benzer sosyal kurumların hizmetlerini ıslahhaneler ya da bimarhaneler başta olmak üzere çeşitli darülhayr kurumlarının üstlendiği tespit edilmektedir⁸³. Çocukların dilenerek istismar edilmesini önlemek için İstanbul ve taşrada çok sayıda sivil toplum kuruluşunun faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. İstanbul'da *Men-i Teseül Cemiyeti* ismini taşıyan bir dernek Şişli'de "*Saadet Mektebi*" açarak, sokaklarda dilenen çocukları himaye ve terbiye etmeye, eğitimlerini sürdürmeleri için gerekli yardımları yapmaya başlamıştır⁸⁴. Osmanlı devletinin

Üniversitesi Atatürk İlkleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005, s. 123- 124.

81 Said Öztürk, a.g.m., s. 114- 115.

82 Nadir Özbek, *agm.*, s. 42.

83 BOA., DH. MKT. 2896/ 80, 24 B 1327 (11. 08. 1909).

84 Said Öztürk, a.g.m., s. 117.

son zamanlarında çocuk dilencilik sorununun ıslah edilerek çözülmesine ilişkin yaklaşımın da etkisiyle işsiz- güçsüz gezmek ya da dilenme işi toplumsal dayanışma ve yardımlaşma açısından ve medeni bir ülke olma gayreti içinde bulunulmasından dolayı yeniden ele alınmıştır. Bu yüzden taşrada toplum kendi bünyesinden bazı cemiyetler çıkararak sosyal bir sorun olan dilencilikle mücadeleyi sürdürmüştür. İzmir’de kurulan *Fukaraperver Yahudi Cemiyeti*, Bursa’da kurulan *Himaye-i Fukara Cemiyeti* ya da Bayburt’ta kurulan *Müslüman Dilendirmez Cemiyeti* bu mücadelede önemli roller üstlenmiştir⁸⁵. 1913 yılında Bayburt kaza kaymakamı Tunalı Hilmi Bey önderliğinde kurulan, Bayburt eşrafının da destek vererek 12 maddelik bir nizamnamesi de hazırlanan söz konusu bu cemiyetin öncelikli hedefleri arasında “*işsizliği bahane ederek dilencilığe girmiş yahut girişecek olanlara iş bulmak*” vardır. Ayrıca söz konusu nizamnamenin 6. maddesinde belirtildiği şekliyle 15 yaşından aşağı şehirli güçsüzlere yaz ve kışın gündelik vererek yardım etmektedir⁸⁶. 1915’de Trablusgarb ve Balkan Savaşlarında babaları şehit düşen çocukların korunması amacıyla kurulan Darüleytamların yanı sıra 1851 yılından 1926 yılına kadar yetim çocuklara sahip çıkılması ve haklarının korunması için Eytam İdaresi ve Eytam sandıkları hizmet vermeyi sürdürmüştür⁸⁷. Birinci Dünya Savaşı çocuk dilenciler sorunun çok daha büyük bir problem haline gelmesine neden olmuş, sayıları hızla artan sähipsiz çocuklar sokaklarda sefaletin pençesinde kıvrılarak ölümlerle karşı karşıya kalmışlardır⁸⁸. 1917- 1923 yılları arasında faaliyet gösteren Himaye-i Etfal Cemiyeti ya da zaten uzun yıllardır var olan Darüşşafaka gibi kurumlar da gerek I. Dünya Savaşında ve gerekse Kurtuluş Savaşında babaları şehit düşen yetim ve kimsesiz çocukların eğitimlerini üstlenerek onlara iş imkânları sunmuş ve böylece kimsesiz çocukların dilenmelerine mani olmaya çalışmışlardır⁸⁹.

3. Sorunun Topluma Anlatılması: “Merhametten Farkındalığa”

Devletin çocukların toplum hayatındaki yerlerini belirleyen “*say, ilim ve edep*” konusundaki yaklaşımı Tanzimat dönemi Osmanlı aydınları tarafından da kamuoyuna sabırla anlatıldı. XIX. yüzyılda deli, tembel, miskin gibi kavramlar Avrupa ve Osmanlı dünyasında değişime uğramıştı. Genç Osmanlılar da dilenmeğe ve tembelleğe karşı savaşı yazdıklarıyla sürdürmeye çalıştılar. Elbette ki bu durumun XIX. yüzyıl Osmanlı dünyasında özellikle Kırım ve Balkanlardan gerçekleşen Müslüman göçleriyle yoksulluğun şiddetlenmesi ve Tanzimat döneminde yetim ve kimsesizlerle ilgili sorunların artmasıyla

85 Safiye Kıranlar, *agt.*, s. 105- 114.

86 Murat Kumbasar, a.g.m., s. 130- 132.

87 Said Öztürk, a.g.m., s.117.

88 Makbule Sarıkaya, “Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 2003, s. 195.

89 Said Öztürk, a.g.m., s.117; Halis Ayhan- Hakkı Maviş, “Darüşşafaka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, 1994, ss. 7-9.

da yakın bir ilgisi vardı⁹⁰. Yoksulluğun toplumda kronikleşerek bir toplumsal sorun olan dilencilik şiddetlendireceği endişesi Tanzimat kuşağı aydınlarının “çalışma” kavramına, kaleme aldıkları eserlerinde daha sık yer vermelerine kapı aralamış olmalı. Namık Kemal'in Say (çalışma) isimli makalesi bu bağlamda öne çıkar. Genç Osmanlılar üretici bir toplum yaratmak ve Avrupa toplumunun üretken ve aktif durumunu yakalamak çabasında dırlar. Ali Paşa, Şinasi gibi aydınların yazılarında tembelleğe karşı başlattıkları savaşta, gerçekten yoksul olup dilenenlerle, tembellik yüzünden el açanları ayrı tutarak, devlet eliyle ya da özel girişimlerle muhtaçlara yardım edilmesini savundular⁹¹. Bu çaba toplum merhametini istismar ederek geçinen dilencileri ve bunun için çocukları kullanan fırsatçı grupların ayıklanmasını sağlamaya yönelikti. Osmanlı aydınları özellikle yazılı basın aracılığıyla çocukların dilencilikten kurtarılıp topluma kazandırılması konusunda dikkate değer bir sorumluluk örneği sergilemeyi başardı. Ceride-i Havadis gazetesinde, çocukların okuma, yazma ve sanat öğrenmeye özendirilmesi, devletin de bu konuda ne türden adımlar atacağına ilişkin “*Tembellik ve Cehalet*” başlıklı bir yazının kaleme alınması, söz konusu sorunun çözümünün kamuoyuna etraflıca anlatıldığına işaret etmesi açısından hayli önemlidir⁹². Dahası son dönem Osmanlı toplum hayatı içinde çocukların hak ve ödevlerine ilişkin bir basın hareketliliği de söz konusudur. 1869 yılından itibaren haftada bir kere çıkan ilk Osmanlı çocuk gazetesi *Mümeyyiz* eğitici yazılar, iyi ahlak, terbiye gibi kavramlar hakkında toplumun çocuk algısını etkilemeye başlar. Bu gazeteyi çocukların başta ahlak olmak üzere edebiyat, fen, tarih gibi temel bilgi ihtiyaçlarını karşılayan içeriklere sahip Sadakat, Etfal, Ayine, Aile, Vasıta-ı Terakki gibi gazeteler takip eder⁹³.

1896- 1908 tarihleri arasında altı yüz yirmi altı sayı çıkan günlük ve haber ağırlıklı bir yayın anlayışına sahip olan *Çocuklara Mahsus Gazete* de söz konusu basın hareketliliği içinde ayrı bir öneme sahiptir. Bu gazete “*ibadet*” ve “*sadaka*” gibi kavramların içeriğini halka öğretir. Ayrıca gazetede toplumun sosyal ve kültürel değerlerinin çocuğa kazandırılması, “*Vakit Nakittir*”, “*Bugünün İşini Yarına Bırakmayınız*” gibi çalışmayı özendiren ve öğütleyen yazılara sıkça yer verilir, çocuklar için dini ve ahlaki eğitimin önemine değinen çok sayıda yazı yayınlanır. *Çocuklara Mahsus Gazete*, II. Abdülhamit döneminde yetim ve fakir çocuklara yapılan yardımlardan, sokaklarda kalan çocuklar için Darülaceze ve Darülhayr-ı Ali gibi bakımevlerinin açılmasına kadar çok sayıda gelişmeyi sütunlarına taşır. Sokak çocuklarının bazı okullara alınarak masraflarının devlet tarafından karşılanması ve hatta gayrimüslim çocuklara yapılan yardım ya da bağışlar da gazetenin içeriğinde yer bulur. Gazete devletin çocuklara yönelik

90 Aslıcan Kalfa Topateş, a.g.e., s. 70.

91 İbrahim Şirin, “Avrupa ve Osmanlı Seyyahlarının İzlenimiyle Osmanlı ve Avrupa’da Dilencilik”, *Bir Kent Sorunu: Dilencilik*, a.g.e., s. 70.

92 İbrahim Şirin, a.g.m., s. 73.

93 Meral Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı’da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, S. 99- 115.

politikasını kamuoyuna duyurmak, çocuk politikasını halka anlatmak için etkili bir araç haline gelir⁹⁴. Bu yayını, 1904 yılında yayınlanan “Çocuk Bahçesi” isimli yayın takip etmiştir. Bu gazete 1905 yılından itibaren haftada bir çıkmış, ahlak ve terbiye konularında ideal toplum düzenine ilişkin hayli zengin bir içeriğe sahip olmuştur⁹⁵. 1909-1910 yılları arasında yayınlanan “Arkadaş” isimli dergide ise dersleri destekleyici bilgiler, edebi eserlerden seçmeler ve atasözleri gibi çocukların eğitim hayatına yönelik bir yayın politikası takip etmiştir. Mehmet Sırrı tarafından 1911-1912 yılları arasında İzmir’de yayınlanan “Talebe”, Ahmet Halit tarafından 1913-1918 yılları arasında İstanbul’da çıkarılan “Talebe Defteri”, Giridi Rahmi Bey tarafından yayınlanan “Çocuk Yurdu” dergileri dönemin belli başlı çocuk yayınları arasında yer almaktadır. Mehmet Zihni tarafından 1913-1914 yıllarında çıkarılan “Çocuk Bahçesi” , Tefik Nureddin tarafından 1914 yılında çıkarılan “Çocuk Dostu” isimli dergiler de son dönem Osmanlı basın hayatı içinde önemli hizmetler üstlenmişlerdir⁹⁶.

Çocuk ile ilgili gelişmeler çoğunlukla *kadın ve aile sorunları* ile birlikte ele alınıyordu. Uzun süren savaş yılları ve beraberinde gelen ölümler, kadın, çocuk ve aile konularına ilgiyi artırmıştı. Çocuk eğitimine geleceğin milliyetçi nesillerinin yetiştirilmesi açısından bakan aydınlar, çocuklarla ilgili yayınların artmasına neden oldu. Çocuklara yönelik bir gazetenin gerekli olduğunun vurgulandığı bu dönemde bazı kadın dergilerinde bu amaca yönelik olarak “*Terbiye-i Etfal*” çocuk büyütme gibi köşeler düzenlenmiştir. Buralarda, ailede çocuğa verilen eğitim ve terbiyenin önemi, çocuk bakımı, anne ve babaların çocuklara yönelik davranışlarının nasıl olacağı gibi giyimden tahsile kadar çok çeşitli alanlarda yayınlar yapılmıştır⁹⁷. Bu basın hareketliliğinin temel amacının çocuğun asıl yerinin aile ve okul olduğu gerçeğini topluma anlatmak olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Bu nedenle sokaklarda dilenen çocuklar sorununun çözümünde devletin resmi ilgisi kadar Osmanlı toplumunun eli kalem tutan kesiminin de taraf olduğu anlaşılmaktadır. Son dönem Osmanlı dünyasında aydınların, kamuoyunun tutumunu ve toplumun algısını ve hem de devletin çocuk dilenciler konusundaki kontrollü politikasını belirlemek konusunda hayli etkili olduklarını söylemek mümkündür. Osmanlı toplumunun en etkili kanaat önderleri olan edebiyatçıları da dilencilere yapılan yardımlar nedeniyle muhtaç kesime dolaylı olarak haksızlık yapıldığını, dilenenlerin çalışmaya sevk edilerek hem onların kişiliklerinin zilletten kurtarılması ve hem de Osmanlı toplumunun itibarının korunması gerektiğini kaleme almışlardır. Bu aydınlardan biri olan Ebüzziya yazdıkları arasında dilencilerle muhtaçlar arasında bir ayırım

94 Hanım Göktaş, “II. Abdülhamit Dönemi Bir Çocuk Gazetesi: Çocuklara Mahsus Gazete”, *II. Abdülhamit Sempozyumu- Bildiriler*, 3. Cilt, TTK, Ankara, 2014, s. 233, 246 ve 247.

95 Meral Güdek, *Modernleşme Döneminde Osmanlı’da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s. 108

96 Bülent Varlık, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:1, İstanbul, 1985, s.124.

97 Serpil Çakır, “Meşrutiyet Devri Kadınlarının Aile Arayışı”, *Sosyokültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, Ankara, 1992, s. 248.

yapma gayreti içine girmiştir. Üstelik bu ayırımın doğru dürüst yapılamaması yüzünden II. Abdülhamit döneminde dilenciler için tesis edilen Darülacezenin beklenen faydayı sağlayamadığını da yazmaktan geri durmamıştır. Ebüzziya ilginç teklifler öne sürerek de dilencilik sorunuyla mücadele etmeyi sürdürür. Çalışmaktan kaçma hastalığına tutulan dilencileri ıslah etmek için askerlik hizmetini onlar için zorunlu hale getirmek teklifi, dilenen kadın ve çocuklar için bir çözüm olmaktan uzak olduğu için pek de dikkate alınmamış gözükmektedir⁹⁸.

Osmanlı'nın son zamanlarına kadar pek çok aydının tembelleğe karşı eleştirel tavırlarını nesir ya da manzum eserlerinde işledikleri tespit edilmektedir. Bunlardan biri Mehmet Akif Ersoy'dur. Ersoy, *Seyfi Baba* şiirinde tembellerle ilgili düşüncelerini dile getirirken şu dizeleri paylaşır: "*Kim kazanmazsa bu dünyada bir ekmek parası, Dostunun yüz karası, düşmanının maskarası*". Mehmet Akif Ersoy çalışmak kavramına ayrı bir önem atfeder. *Sebilü'r- Reşad*'taki bir yazısında "*ümitsizlik durumunun bir milletin azmini yok edeceğini*" belirtmiş, çocuklara çalışmak azminin aşılmasını öneren "*...çocuklar, siz geceli gündüzlü çalışınız ki bu memleket kurtulsun...*" nasihatine yer vermiştir⁹⁹

Benzer tutum Yeni Türkiye'nin inşa edilme sürecinin hemen başlarında bazı aydınlar tarafından da sürdürülmeye devam etmiştir. *Mihrab* isimli dergide yer alan K. Raşid'e ait "*İslam'da Nüfus ve Çocuk*" başlıklı yazıda "*...çalışmak kafa ve kol adediyle mebsutan (etraflıca) mütenasib (uygun/ denk) mahsul verir. Her hangi uyanık bir millet, bir kitle-yi halk fazla mahsul-ü say verirse dünyadaki sayı daha güzel işitilir...*" görüşleri yer almaktadır¹⁰⁰.

Dilencilik sadece toplumsal boyutuyla ele alınacak kadar yüzeysel bir konu değildir. Dilencilik yoksulluğun kronik bir belirtisi olması nedeniyle sosyal olduğu kadar vicdani bir meseledir. Bu açıdan ele alındığında İslam dini içinde nasıl yer bulduğu merakı da uyanır. Osmanlı dünyasında dilenenlerin sayısının özellikle Ramazan aylarında artmasının temel sebebinin İslami referansların yerli yerinde kullanılmasından kaynaklandığı da söylenebilir. Ayrıca mezarlıklarda dilenenlerin varlığı da bu gerçek göz ardı edilerek açıklanamaz. İslam dininin dilencilikle ilgili bileşenleri arasında yoksulluk karşısında toplumsal duyarlılık, yoksula yardım, zekât, sadaka gibi kavramlar yer almaktadır. Zekât kurumsallaşmış sadaka ise kişiselleştirilmiştir. Her ikisinde de gönüllülük esastır. Özellikle İslam'ın beş temel farzından biri olan zekâtın fakirlere dağıtılması, zekâtın hedef kitlesinin içerisinde dilencilerin de yer bulmasını kolaylaştırmış olmalıdır. Ancak İslam dini çalışmayı önceleyen bir dindir bu yüzden sadaka ya da zekât ile yoksula yardımın, dilencilere koşulsuz bir hoşgörüyle bakıldığı anlamı taşımadığını önemle belirtmek gerekir.

98 Bedri Mermutlu, "XIX. Yüzyılda İstanbul'da Dilenciler ve Dönem Basınının Soruna Yaklaşımı", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, a.g.e.*, s. 426 ve 438.

99 Emine Yeniterzi, "Mehmet Akif'in Çalışmaya Verdiği Önem", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2000, s. 385 ve 390.

100 Kadri Raşid, "İslamda Nüfus ve Çocuk", *Mihrab Dergisi*, (15 Teşrin-i Sani 1339), Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1923, s. 17.

Dilenmek mecburi durumlar için mübah sayılmaktadır. Bu durum da İslam dininde dilencililiğin tümüyle reddedilmemesinin bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır. Sadaka vererek kazanılacak sevapla, dilencililiğe yönelik bu tepkisel çelişki çalışmanın daha erdemli olacağı düşüncesine dayanmaktadır¹⁰¹. İslam dininin dilencilik konusuna olan bu yaklaşımının çözümlenmesi, toplumu dilencilik konusunda bilinçlendirme gayreti sarf eden Osmanlı aydınlarını zorlamış olmalıdır.

Kuran-ı Kerim’de dilencilik konusunda en açık ifadeler Bakara suresinde yer alır¹⁰². Hayır işlemek İslam dininin temel ilkeleri arasında yer bulur. Zekât vermek İslam dininin beş şartından biridir. İnananların sadaka vermeleri de teşvik edilir. Hz. Muhammed’in “komşusu açken tok yatan bizden değildir” hadisi de İslam dininin cömertlik üzerine kurulu yardım anlayışını ortaya koyar¹⁰³. Hz. Muhammed’in “at üstünde bile gelse dilencinin elinin boş çevrilmemesini” tavsiye eden bir hadisi de söz konusudur¹⁰⁴. Gerçi Hz. Muhammed’in dilencilik konusunda “sert ve düşündürücü” bir tavrı da vardır. Son dönem Osmanlı aydınları da bu tavrı yani Hz. Muhammed’in çalışmayı, dilencilik yapmaktan üstün tutan yaklaşımını sürekli yazdıkları eserlerinde vurguladıkları tespit edilmektedir. Hz. Peygamberin bu sert ve kınayıcı tavrının, dilencililiğin çalışmak ve üretmek için gerekli çabayı devre dışı bırakan, zekât kurumu ile

101 Aslıcan Kalfa Topateş, a.g.e., s. 52- 54 ve 74.

102 Ayet şöyledir: “İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmemiz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir...”. Aynı surenin bir başka ayeti de benzer içeriğe sahiptir. Bakara suresinin 215. ayetinde “Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir”. Bakara Suresi, cüz 2- süre 2, 177 ve 215. ayetler.

103 Ebru Boyar- Kate Fleet, a.g.e, s. 150 ve 154; Dini günlerde dilenenlerin sayıca artması ya da bu türden günleri dilenmek için bir fırsat olarak değerlendirmek sadece Osmanlı toplumuna özgü değildir. Son dönem Avrupa tarihinde çalışan yoksulların bir kısmı Noel zamanı dilenmişler ve üstelik Batı ülkelerinde bu tarz dini gün ve bayramlarda dilenenler sayıca artış göstermiştir. Geniş bilgi için lütfen bkz. Aslıcan Kalfa Topateş, a.g.e., s. 34.

104 Ali Toksarı, “Dilencilik”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.9, 1994, s. 300; Bu ayetlerde zenginlerin, çevrelerindeki yoksulların durumlarına kayıtsız kalmamaları, yoksullara yardım etmenin dinen fazileti, dilencilerin ya da yoksulların dünyada çektikleri sıkıntılara karşılık ahirette mükâfatlandırılacağına dikkat çekilmektedir. Benzer yaklaşım diğer bir semavi din olan Hristiyanlıkta da söz konusudur. İncil’de (Luka- 19 ile 31. ayetler arasında) dilenci ile zengin adamın hikâyesi yer alır. Hikâye şöyledir: “Zengin bir adam varmış. Mor renkli ve ince ketenden giysiler giyer bolluk içinde her gün eğlenirmiş. Buna karşılık her tarafı yara içinde olup bu zenginın kapısının önüne bırakılan Lazar adında yoksul bir adam zenginın sofrasından düşen kırıntılarla karnını doyurmaya can atarmış. Bir yandan da köpekler gelip onun yaralarını yalamış. Bir gün yoksul (dilenci) adam ölmüş, melekler onu alıp İbrahim’in yanına götürmüşler. Sonra zengin adam da ölmüş ve gömülmüş. Ölüler diyarında ıstırap çeken zengin adam başını kaldırıp uzakta İbrahim’i ve onun yanında Lazar’ı görmüş. (Zengin adam) “Ey babamız İbrahim, acı bana” diye seslenmiş. (...) İbrahim, “Oğlum” demiş, yaşamın boyunca senin iyilik payını, Lazar’ın da kötülük payını aldığını unutma. Şimdiye o burada teselli ediliyor, sen de azap çekiyorsun. Üstelik sizinle aramızda öyle büyük bir uçurum yerleştirilmiştir ki, ne buradan size geçmek isteyeceğinizdir, ne de oradan kimse bize geçebilir”. The New Testament- İncil, Yeni Yaşam Yay., 2. Basım, İstanbul, 2000, s. 86.

her türlü iyilik ve hayır duygularını istismar eden yönüyle de yakın bir ilişki olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁵. Son dönem Osmanlı aydınları, toplumu “dilencilik” konusunda eğitmiş, İslam dininin temel referanslarından beslenen bu sorunun aslında bir merhamet ticareti olarak algılanması gerektiğine yönelik büyük bir savaş vermiştir. Bu savaş yazılı basın üzerinden Hz. Peygamberin hadisleri ön planda tutularak sürdürülmüştür. Kuran-ı Kerimde çok açık bir şekilde *isteyenin geri çevrilmemesi ya da dilenenlere yardım edilmesinin emredilmesi* karşısında, dönemin aydınları hadislerle dayalı şekilde dilencilığe tavır almışlardır. Bu yüzden gerek eser isimlerinin belirlenmesi ve gerekse dilencilik konusunda kaleme alınan çalışmaların içeriği ağırlıklı olarak Hz. Muhammed’in konuya ilişkin sözlerine dayanılarak kompoze edilmiştir. *Sırat-ı Mustakim* dergisinde Kırmılı Seyyid Mehmetzade Yakup Kemal’in “İslamda Tese’ülün Mezmumiyeti, Netaic-i Müellimesi” başlıklı yazısı sık sık Hz. Peygamberin hadislerinden alıntı yapılarak kaleme alınmıştır. Yakup Kemal Hz. Muhammed’in “...bilseniz ki, tese’ülde neler var, hiçbiriniz diğerinizden bir şey istemek için adım bile atmazdı” şeklindeki hadisini paylaşarak üzerinde çeşitli tahlillerde bulunmuştur¹⁰⁶. 1924 yılında basılan “İslam’da Tese’ül Yoktur” isimli kitap ise sadece Hadis-i Şeriflere dayanarak yazılmış ve çalışmayı terk ederek dilenmenin tam bir zilletlik olduğunu, *namus dairesinde ve meşru surette çalışmanın dinen emredildiğini* sık sık tekrarlamıştır¹⁰⁷. Dilencilığın bir merhamet sömürüsü olduğunu kabul ettirmek konusunda Osmanlı aydınlarının kamuoyunda sürekli mücadele verdiği tespit edilmektedir. Meşrutiyet dönemi aydınlarından olan Abdürreşit İbrahim’in kaleme aldığı yazılarında dilencilığın sadece Osmanlı coğrafyasında değil, Osmanlıların etrafındaki dünyada da yaygın bir sosyal sorun olduğu anlaşılmaktadır. Abdürreşit İbrahim’in dilencilığı sosyal istismar aracı haline getirenlere karşı kullandığı üslup ise son derece serttir ve *ömürlerini bu yola vakfederek [dilencilığı] enva-ı din boyalarıyla boyayarak terviç etmekte olanları İslamiyet’in namusunu ayaklar altına almakla suçlar*¹⁰⁸.

105 Celal Yeniçeri, “İslam Öğretisinde Çalışıp Kazanma/ Kesb İlkesi ve Emeksiz Kazanç Peşine Düşme Olarak Dilencilik ve Benzerlerine Bakış”, *Bir Kent Sorunu Dilencilik, a.g.e.*, s. 271.

106 Kırmılı Seyyid Mehmetzade Yakup Kemal, “İslamda Tese’ülün Mezmumiyeti, Netaic-i Müellimesi”, *Sırat-ı Mustakim*, 5 Teşrinisani 1325, s. 170.

107 A. Nazmi, *İslamda Tese’ül Yoktur- (56) Hadisi-i Şerife Müsteniddir*, İstanbul, 1924, S. 8, 9 vd.

108 Abdürreşit İbrahim’in dilencileri Osmanlı toplumu içinde adeta ötekileştiren bu yazısı şöyledir: “...Bu son zamanlarda din namundan dilencilik adeta bir sanat oldu. Geçenlerde dahi bir makalemde zikrettiğim gibi bugün Rusya’nın her tarafında, Türkistan’da, Çin’de, Hindistan’da, Cava cezirelerinde [dilenmek arttı]: Mekke’den Medine’den Bağdat’tan Şam’dan İstanbul’dan sürü sürü dilenciye pek çok tesadüf olunmaktadır. Sanki diyanet-i İslamiye bunlara dilencilığı emretmiş gibi bütün şu yola dökmüşler şehir şehir dolaşarak karye karye hane hane gezerek izaç edip (rahatsız edip) ekserisi yalandan bir seyyidlik sıfatı takınarak ve bazıları da imam-ı azam evladınız diyerek para topluyorlar. Bunlar o kadar çoğalmış ve çoğalmakta, ömürlerini bu yola vakfederek şu sanatı enva-ı din boyalarıyla boyayarak terviç etmekte olanların adedi o kadar çoğalmıştır ki insan bunların ahvaline kesb-i i’tila (çalışarak yükselmek) ederse düçar-ı hayret olmak elden gelmez. Bunlar arasında falcılar bulunur, havascılar bulunur, birçok yalan yanlış tababet edenler de bulunur. Bunlar bütün İslamiyet’in namusunu paymal (mahvolmuş, ayakaltında kalmış, sürünmüş) etmiş sefiledir. Abdürreşid İbrahim, “Diyanet Namına Dilenmek Bizde Sanat Olmuş”, *Teârûf-i Müslimin Dergisi*, Cilt 1- Aded 16, 16 Eylül 1326. S. 253.

Dilenciliği sosyal bir problem olarak derinleştiren en başat faktörler arasında kuşkusuz savaşlar sayılmalıdır. I. Dünya Savaşı sadece sosyal bir çözülmeyi değil ahlaki bir erozyonu da tetikler. Savaşın yıkıcı etkisi İstanbul’da kendini gösterirken, bir yandan kentte asayiş darmaduman olur. Şehirde yaşanan sorunlar sadece asayiş değil aynı zamanda ahlakidir. Hırsızlık, gasp, tecavüz, cinayet gibi sorunlar arasında hiç kuşkusuz dilencilik de artış gösterir. Sokakta dilenen, istismar edilen çocuklar savaşın acı sonuçlarından biridir. Mütareke ve İşgal döneminde İstanbul’da bulunan yetim sayısının 10 bin ile 15 bin arasında olduğu tahmini bile ürkütücüdür. Yetimhanelere sığınan çocukların dışında, sokaklarda başıboş dolaşan, dilencilik, hamallık yapan çok sayıda aç ve yarı çıplak erkek ve kız çocukları yabancı seyyahların tuttıkları notların satır aralarında yerini alır. Üstelik bu dilencilerin kimsesiz ve maddi açıdan imkânı olmayan çocuklar olduğu düşünüldüğünde çocuk istismarının boyutu toplumsal trajediye farklı bir boyut kazandırır¹⁰⁹. Söz konusu çabalar ilerleyen yıllarda daha planlı bir şekilde sürdürülmüştür. Balkan Savaşları sonrasında gelen ve bakacak kimseleri olmayan çocukların, sokaklarda serseri halde dolaşmalarının engellenmesi için çabalar harcanmıştır. Bu yüzden 1915 yılı eğitim döneminde sanayi mekteplerinin kontenjanlarının %30 veya %40’nun böyle çocuklar için ayrılması sağlanmıştır¹¹⁰. Savaşın Osmanlı’nın son günlerinde toplumsal hayata olan etkisine yakından şahitlik eden ve bunları manzumelerine döken Mehmet Akif Ersoy’un dilencilik konusundaki eleştirel tavrı aşağıdaki dizelerde hayat bulur:

“Kuzum, ayıp mı çalışmak, günah mı yük taşımak?

Ayıp: Dilencilik, işlerken el, yürürken ayak”

Oturup dil dökecek yerde gidip döksene ter!

Bin çalış gayen için, bir kazan ömründe yeter”¹¹¹.

Dilenciliği bir “merhamet ticareti” olarak tanımlayan Ahmet Emin, 1918 yılının Nisan ayında yayınlanan Vakit gazetesindeki yazısında dilencilik yaptırılan çocukların büyükler tarafından ticari bir meta olarak kullanıldığına işaret etmekte ve şöyle devam etmektedir: “...Medeniyetin en mühim ayarı insan hayatına verilen kıymettir. Seviye-i medeniyeyi insan hayatına verilen kıymetle ölçen bir ecnebi bu sırada memleketimize gelse ve sokaklarda dilendirilen çocukları görse bizim hakkımızda her halde pekiyi hükümler vermez. Zamanın ve vaziyetin feokaladeliğini ileri sürerek kendimizi bu hükümlerin mesuliyeti altından kurtaramayız. (...) Zabıta teşkilatı vezaif-i tabiyesine dâhil bulunan bu meseleye seyirci kalıyor. Unutmayalım ki, işin içindeki cürm, kanunlarımızın henüz men etmediği dilencilik değildir. Şehrimizin sokaklarında dilenciliği bir toptan ticaret haline koymuş olan adamlar, büyüyecek ve yetişecek birçok insan hayatlarına bir menfaat iktisadıyla bi’l-iltizam tecavüz ediyorlar. Bunu her kanun

109 Cafer Ulu, “I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul’da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme (1914- 1922)”, *Tarih Dergisi*, Sayı 58, 2013/ 2, İstanbul 2013, s. 87, 101 ve 102.

110 Safiye Kıranlar, *agt.*, s. 23n.

111 Emine Yeniterzi, a.g.m., s. 383 ve 385.

ve her memlekette mer'i kavaid ahlakiye e'f'al-i memnuadan addeder. Şehremaneti'nden bahse lüzum görmüyorum, Emanet, hayat-ı umumiyeye aid meseleleri zaten kendisine vazife edinmediği için her türlü mesuliyetlerin fevkindedir. Çocukları himaye maksad-ı mahsusuyla teşkil etmiş bulunan Himaye-i Etfal Cemiyet-i Umumiyesinin de hissesine düşen vazifeyi ifa ettiği addolunamaz. Bunu itiraf etmek benim için acı ve ağır bir şeydir. Çünkü cemiyetin müessislerinden ve heyet-i merkeziyesi azasındanım"¹¹².

Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden hemen sonra savaşın Türkiye'de yarattığı büyük tahribat, kayıp ve ölümler fakir ya da kimsesiz çocukların sayısında artışlara neden oldu. Kimsesiz ve yardıma muhtaç durumda kalan bu çocuklara belediyeler kadar hayır cemiyetleri de sahip çıkıyordu. İstanbul'da dilenci çocukları eğitmek amacıyla Madam Nar başkanlığında kadınlar tarafından kurulan *Beynelmilal Kadınlar Müessesesi-i Hayriyesi* bunlardan sadece biridir. İlk zamanlarda Beyoğlu belediyesinin engeliyle karşılaşsa da "...sokaklarda bila-tefrik cins ve mezhep bütün dilencilik eden çocukları toplatmak ve terfie-i hallerine (dirlik, düzenliklerini sağlamak) temennisine" uygun faaliyetlerini sürdürmekteydi¹¹³. Bu türden hayır kurumlarına rağmen dilencilik özellikle savaş sonrası dönemlerde yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntılarla birlikte Türkiye'de daha da vahim bir hal alıyordu. Üstelik dilenci sayısındaki artışa rağmen çocukların devlet kurumlarına teslim edilmemesi kamuoyunda tepki çekiyordu. 1919 tarihli *Tasvir-i Efkâr* gazetesindeki "Dilenciler Toplanıyor mu?" başlıklı yazı bu konuya ilişkin şu ayrıntıları sunmaktadır: "...Darü'l-acezeeye yalnız 6 dilenci gönderilmiş, sokaklarda sefil ve sergerdan dolaşan sailenin toplattırılarak Darü'l-acezeeye sevk olunacağı hakkındaki kararlar üzerine bu hususta ne yapılacağını anlamak maksadıyla bir muharririmiz Dar'ül-aceze Müdürü Ferid Bey'e müracaat ve bu hususta malumat talep etmiş atideki cevabı almıştır. 8 Temmuzda Şehremaneti Mektupçuluğu tarafından telgrafla dilencilerin Darü'l-acezeeye sevkî şehremanetince mukarrer olduğundan yatak ihzar edilmesi emrolunmuştu. Cevaben 50 yatağın hazır olduğunu bildirdim. O günden bugüne 150 yatak ihzar olunduğu halde ancak 6 dilenci gönderildi. Geçen gün *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde Sıhhiye Müdîr-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey'in sokaklarda dilencilerin sürünmesinden bahis bazı beyanatı mündericti. Hâlbuki gönül arzu ederd ki, bu husustaki neşriyat yerine icraata başlanılsın ve başlangıç olarak da elyem hazır bulunan 150 yatak olsun doldurulsun. Benim bu husustaki fikrime gelince, dilencilik meselesi memleketimizde yeni bir derd değildir. Harbin senelerce süren sefalet ve zaruretleri bu derdi daha had ve vahim bir safhaya sürüklemekten başka bir netice vermedi"¹¹⁴. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çıkan bu yazı, savaşların da yarattığı tahribat ve beraberinde artan sefalet yüzünden çocuk dilencilik sorununun çözümünde bir türlü beklenen sonuca ulaşamadığına işaret etmektedir. İstenen sonuca ulaşılmasa da çocuk dilencilik konusunda son dönem Osmanlı dünyasında resmi ve toplumsal bir farkındalığın temellerinin atıldığını söylemek mümkündür.

112 Ahmet Emin, "Sokak Faciaları", *Vakit Gazetesi*, 28 Nisan 1334 (1916).

113 BOA. DH.KMS., 54/ 10, 09 L 1337 (8 Temmuz 1919).

114 "Dilenciler Toplanıyor mu?", *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 26 Temmuz 1335 (1919).

Sonuç

Osmanlı dünyasında dilencilik sadece istismar üzerine kurulu toplumsal bir problem değil aynı zamanda ekonomik, güvenlik ve devlet yöneticileri açısından bir yönüyle de imaj sorunuydu. Özellikle dilenen erkek çocukların toplum içinde suç işleme, kız çocuklarının ise fuhuş yapma olasılıkları devletin bu kesim karşısında tedirginliğini artırdı. Dilencilikte çocukların suistimal edilmesi, toplumda yetim ve yoksul oldukları algısı uyanması için daha çok ya anneleriyle bir arada dilendirilerek ya da cami, köprü gibi kalabalık ortamlara bırakılıp yalnız dilenmesi sağlanarak sürdürüldü. Dilencilikğin arka fonunda yer alan ve en etkili dilenme aracı olan çocuğun yaşça küçük olması, kundak, bebek gibi temel dinamiklerinin de dilenme etkinliğine dâhil edildiği anlaşılmaktadır. Olumsuz yaşam koşullarına giyim kuşamla yapılan göndermenin yanı sıra iklimin ve manevi değeri olan günlerin de eklenmesi toplum merhametinin suistimal edilmesinde sıkça kullanılan diğer öğeler olmuştur. Bu nedenle kış mevsimi, dini gün ya da bayramlar çocuk dilencilerin sokaklarda daha fazla görüldüğü zaman dilimleri olarak tespit edilmektedir. Çocukların toplum yardımını dilenerek elde etme gayretinde, özellikle taşradan İstanbul'a yapılan yoğun göçler dikkate alındığında, taşralı/ kırsallık algısını da kullandıklarını söylemek mümkündür. Döneme ilişkin çok sayıda resmi belge ve kayıt dilenenlerin çocukları kullanarak toplum merhametini istismar ettikleri ve bunu ekonomik ranta dönüştürdüklerine işaret etmektedir. Osmanlı devletinin yüzyıllardır takip ettiği geleneksel politikası gereği dilenenlere yönelik denetleyici ve takip edici bir ilgisi vardı, bu ilgi XIX. yüzyılın ortalarından itibaren modern yapılı sivil ya da devlet kurumları aracılığıyla yeniden yapılandırıldı. Çocuk dilencilerin dilenmekten men edilip topluma kazandırılma gayreti, özellikle Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Osmanlı dünyasında öncelenen ilim-eğitim, edeb-ahlak ve say-çalışmak kavramlarına olan bağlılığa koşut bir biçimde çok daha dikkatle sürdürüldü. Çocukların dilencilik yapmaları kadar, onların dilencilğe sevk edilmesi ve toplum merhametinin suistimal edilmesinde aracı olarak kullanıldıkları gerçeği son dönem Osmanlı aydınları ve devlet yöneticileri tarafından sıkça gündeme getirildi. Söz konusu bu türden çabalar, toplum vicdanının çocukların kullanılarak sömürülmesine yönelik ortak bir tepkinin oluşmasını sağladı ve hatta imaj ve itibarını korumaya çalışan devletin sosyal politikalarının sonuçları üzerinden kamuoyunda hatırı sayılır bir farkındalık da yarattı. Çok daha önemlisi dilenci çocukların sadece yoksulluk ve muhtaçlıklarına değil aynı zamanda eğitimsizliklerine yönelik bir toplumsal ilgi de oluştu. Son dönem Osmanlı aydınları sadece devletin çocukların dilendirilmesi konusunda sıkı bir denetim mekanizmasını devreye sokmasından, caydırıcı önlemler almasına kadar çok sayıda resmi yaklaşımına destek vermekle kalmamış aynı zamanda çocuk dilencilikğini sert ve eleştirel bir üslup kullanarak "ahlak" boyutu içinde tekrar tanımlamıştır. Bu ise "toplumsal

merhametin", "toplumsal farkındalığa" dönüşmesi konusunda hatırı sayılır bir algı değişimini de beraberinde getirmiştir. Ayrıca Osmanlı aydınlarının eleştirel bu tavırlarının yanı sıra toplumsal merhametin eğitilmesi için ciddi çabalar harcamış olduklarını, "muhtaç olanla dilenen" yani "seele ile aceze" arasındaki farkı sürekli ön planda tutarak toplumsal algının değişimine yönelik büyük katkılar sağladıkları da tespit edilmektedir. Gerek devlet merkezli resmi ilginin ve gerekse son dönem Osmanlı aydınlarının çabaları sayesinde zekât ve sadaka ile dilenenlere yardım etmek arasındaki fark, İslam dininin ilkeleri göz ardı edilmeden çok daha anlaşılabilir şekilde ele alınmıştır. Bu çabaların hem devletin sosyal politikalarındaki gayretine ve sorunla mücadelesinde kısmen de olsa başarısına kapı araladığını ve hem de çocukları kullanarak dilenenlere yönelik algının değişmesi konusunda hatırı sayılır sonuçlar ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- A. DVN (Divan-ı Hümayun Kalemî)
A.MKT. MHM (Sadaret Mühimme Kalemî)
C. AS. (Cevdet Askeriye)
C. BEL (Cevdet Belediye)
DH. EUM. THR (Dâhiliye Nezareti Emniyyet-i Umumiyye Müdüriyeti Tahrirat Kalemî)
DH. HMS (Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği)
DH. İUM (Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye)
DH. KMS. (Dâhiliye Kalem-i Mahsus)
DH. MKT. (Dâhiliye Mektubi Kalemî)
DH.TMIK.M (Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat Komisyonu)
HAT (Hatt-i Hümayun)
HR. TO (Hariciye Nezareti Tercüme Odası)
İ. KAN (İrade Kanun)
MV. (Meclis-i Vükela Mazbataları)
ŞD (Şura-yı Devlet)
Y.A.HUS (Sadaret Hususi Maruzat)
ZB. (Zabtiye)

II. Süreli Yayınlar

- Düstur*
Hizmet
Mihrab
Sırat-ı Müstakim
Tarih Hazinesi
Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası

Tasvir-i Efkâr

Teârûf-i Müslimin

Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası

Vakit

III. Kitap ve Makaleler

- A. Nazmi, *İslamda Tese'ül Yoktur- Hadisi-i Şerife Müsteniddir*, İstanbul, 1924.
- Abdürreşid İbrahim, "Diyanet Namına Dilenmek Bizde Sanat Olmuş", *Teârûf-i Müslimin Dergisi*, Cilt 1, aded 16., 16 Eylül 1326.
- Ahmet Emin, "Sokak Faciaları", *Vakit Gazetesi*, 28 Nisan 1334 (1916).
- Atalay, Talip, "Dilencilikten Emekçiliğe Yükselmeye İslahhanelerin Rolü (Diyar-ı Bekir İslahhanesi Örneği)", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, Bir Kent Sorunu Dilencilik- Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 205- 214.
- Ayhan, Halis- Maviş, Hakkı, "Darüşşafaka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, 1994, ss. 7-9.
- "Bir Vesika-yı Kadime (11 Muharrem sene 976)", *Tarih-i Osmani Encümeni*, cüz': 8, İstanbul, 1 Haziran 1327.
- Boyar, Ebru- Fleet, Kate, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, Çev. Serpil Çağlayan, İş Bankası yay., İstanbul, 2014.
- Coşkun, İsmail- Erkilet, Alev, "Kapıya Geleni Geri Çevirmeme: İstanbul Esnafının Dilencilik Olgusuna Bakış Açısı", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 20. Sayı, 2010/ 1, ss. 1- 21.
- Çakır, Serpil, "Meşrutiyet Devri Kadınlarının Aile Arayışı", *Sosyokültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C.1, Ankara, 1992.
- Davies, Norman, *Avrupa Tarihi- Doğu'dan Batı'ya Buz Çağı'ndan Soğuk Savaş'a Urallar'dan Cebelitarık'a Avrupa'nın Panoraması*, (Çev. Burcu Çığman vd.), İmge kitapevi, İstanbul, 2006.
- Demirtaş, Mehmet, "Osmanlı Başkentinde Dilenciler ve Dilencilerin Toplum Hayatına Etkileri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, Sayı 20, 2006, ss. 81-104.
- "Dilenciler Toplanıyor mu?", *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*, 26 Temmuz 1335 (1919).
- Dingeç, Emine, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları", *History Studies*, Volume 2/1 2010, ss.18-19.
- Düstur, Tertip: 1 Cilt 7 Sayfa: 48 (16 Kanun-ı Sani 1311, 1896).

- Düzbakar, Ömer, "Osmanlı Devletinin Dilencilere Bakışı (Bursa Örneği)", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 1/ 5, Bahar, 2008, ss. 290-312.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı Dünyasında Dilencilik", *Bir Kent Sorunu Dilencilik-Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 13- 17.
- Göktaş, Hanım, "II. Abdülhamit Dönemi Bir Çocuk Gazetesi: Çocuklara Mahsus Gazete", *II. Abdülhamit Sempozyumu- Bildiriler*, 3. Cilt, TTK, Ankara, 2014.
- Güdek, Meral, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da Çocuk Eğitimi ve Literatürü*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012.
- Güngör, Servet, "Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Bir Hayır Örgütü: Darülaceze Müessesesi", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 81, Sayı 463-464, Haziran/ Eylül 2009, ss. 157-180.
- Hizmet Gazetesi, 11 Ağustos 1892.
- Hizmet Gazetesi, 3 Kasım 1888.
- Kadri Raşid, "İslamda Nüfus ve Çocuk", *Mihrab Dergisi*, (15 Teşrin-i Sani 1339), Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, 1923.
- Keskin, Mustafa, "Mehmet Akif Ersoy'a Göre Doğunun Geri Kalmışlığının, Batının Gelişmişliğinin Eğitim- Öğretim İle İlişkisi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı, 18, 2005/ 1.
- Kıranlar, Safiye, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914- 1923)*, İstanbul Üniversitesi AİİTE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005.
- Kırımlı Seyyid Mehmetzade Yakup Kemal, "İslamda Tes'e ülün Mezmumiyeti, Netaic-i Müellimesi", *Sırat-ı Mustakim*, 5 Teşrinisani 1325.
- Kırlı, Engin, "Tanzimat Sonrası Fuhuş Hadisesine Yaklaşımında Yaşanan Değişim", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 2010/ 2, ss. 39- 51.
- Kızılkın, Ayşe Özdemir, "Arşiv Belgelerine Göre II. Abdülhamit Döneminde Dilencilik Yapan Yabancılar ve yurtdışına Dilencilik İçin Giden Osmanlı Vatandaşları", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, Bir Kent Sorunu Dilencilik-Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 99- 108.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Çocuk Hırsızları Yahudiler Vakası ve Çocuk Hırsızları, Çocuk Hırsızlığı", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, 1966.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Dilenci", *İstanbul Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, 1966.
- Kumbasar, Murat, "Dilencilikle Mücadelede Bayburt Örneği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 29, Erzurum, 2008, ss. 119- 143.
- Kuran-ı Kerim*, Bakara Suresi, cûz 2- sûre 2, 177 ve 215. ayetler.

- Kutlu, Sacit, *Didar-ı Hürriyet- Kartpostallarla İkinci Meşrutiyet 1908- 1913*, İstanbul, 2004.
- Merhumtu, Bedri, "XIX. Yüzyılda İstanbul'da Dilenciler ve Dönem Basınının Soruna Yaklaşımı", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, Bir Kent Sorunu Dilencilik- Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 425- 442.
- Nazır, Bayram, *Dersaadet'te Ticaret*, İstanbul 2011.
- Ortaylı, İlber, *Osmanlı Toplumunda Aile*, Timaş Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2009.
- Özbek, Nadir, "II. Meşrutiyet İstanbul'unda Dilenciler ve Serseriler", *Toplumsal Tarih*, 11/ 64, 1999.
- Özbek, Nadir, "Osmanlı İmparatorluğunda Dilencilere Yönelik Devlet Politikaları ve Kamusal Söylemin Değişimi", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, Bir Kent Sorunu Dilencilik- Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 17- 44.
- Özbek, Nadir, "II. Abdülhamit ve Kimsesiz Çocuklar Darülhayr-ı Ali", *Tarih ve Toplum*, sayı 182, Şubat-1992, ss. 75- 84.
- Özcan, Abdülkadir, "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, cilt-1, İstanbul 1999.
- Özgün, Cihan, "Osmanlı Dünyasında Çocuk Dilenciler", *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk I*, Ed. Osman Köse, Samsun, 2016, ss. 671-678.
- Öztürk, Said, "Osmanlı Devletinde Dilencilikğin Önlenmesi", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, Bir Kent Sorunu Dilencilik- Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 109- 122.
- Parin, Suvat, "Dilencilik Yoksulluk İlişkisi", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 20. Sayı, 2010/ 1, ss. 23-37.
- Sarıkaya, Makbule, "Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar", *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 2003, s. 195, ss.193- 202.
- Şemsettin Sami, *Kâmûs-i Türki*, İkdâm Matb., Dersaadet, 1318.
- Şen, Serkan, "Derleme Sözlüğüne Göre Türkiye Türkçesi Ağzlarında Meslek İcrası Adları", *TÜBAR*, XXV- Bahar, 2009, ss. 173-184.
- Şirin, İbrahim, "Avrupa ve Osmanlı Seyyahlarının İzlenimiyle Osmanlı ve Avrupa'da Dilencilik", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, Bir Kent Sorunu Dilencilik- Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 63- 80.
- Tarihte İstanbul Dilencileri, *Tarih Hazinesi*, İstanbul, 7, 1951.
- Tasvir-i Efkâr Gazetesi, 26 Temmuz 1335 (1919).
- The New Testament- İncil, Yeni Yaşam Yay., 2. Basım, İstanbul, 2000.

- Toksarı, Ali, "Dilencilik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 9, 1994, ss. 298- 300;
- Topateş, Aslıcan Kalfa, *Dilenciler- Türkiye'de Yoksulluk ve Dilenme Kültürü*, İstanbul, 2015.
- Toprak, Zafer, "Osmanlı'nın son Döneminde İstanbul Sokaklarında Marjinaller: Hırsızlar, Dolandırıcılar, Yankesiciler", *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, Mart 2008, ss. 275- 279.
- Ulu, Cafer, "I. Dünya Savaşı ve İşgal Sürecinde İstanbul'da Yaşanan Sosyal ve Ahlaki Çözülme (1914- 1922)", *Tarih Dergisi*, Sayı 58, 2013/ 2, İstanbul 2013.
- Uygun, Süleyman, "Deniz Aşırı Dilencilğe Bir Örnek: Maruni Dilenciler", *OTAM*, 30, Güz- 2011, ss. 189- 212.
- Ünver, Süheyl, "XIX. Asırda İstanbul'da Malûl Dilenciler ve Ressam Preziosi", *Türk Tıp Cemiyeti Mecmuası*, 12, İstanbul, 1936, ss. 597- 603.
- Varlık, Bülent, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:1, İstanbul, 1985.
- Yeniçeri, Celal, "İslam Öğretisinde Çalışıp Kazanma/ Kesb İlkesi ve Emeksiz Kazanç Peşine Düşme Olarak Dilencilik ve Benzerlerine Bakış", *Bir Kent Sorunu Dilencilik, Bir Kent Sorunu Dilencilik- Tebliğler Kitabı*, İstanbul, 2008, ss. 259- 284.
- Yeniterzi, Emine, "Mehmet Akif'in Çalışmaya Verdiği Önem", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2000, ss. 383- 396 .
- Yıldırım, Mehmet Ali, "Abdülhamit Devrinde Mesleki- Teknik Eğitimin Gelişimi: Vilayet Sanayi Mektepleri", *II. Abdülhamit Sempozyumu- Bildiriler*, 2. Cilt, TTK, Ankara, 2014.